

סקירת ספרים חדשים

נוגה פיטובסקי נוה¹

Taxation and Social Policy: Financing the Welfare State / Michal Koreh, Olivier Jacques, & Daniel Béland

Cambridge University Press, 2026. 75 pages

סוקר: רוני הולר²

בשיח הציבורי, או לפחות זה התקשורתי, העלאות מיסים נתפסות לעיתים קרובות כצעד של השלטון נגד האזרחים, ואילו הפחתת מיסים נתפסת כצעד מיטיב, ובמקרים רבים אף כמתנת בחירות. תפיסות אלו מתעלמות לרוב משאלות חשובות, לדוגמה: על מי מוטלים המיסים הללו? האם הם מרחיבים אי-שוויון או שמא להפך? מדוע קובעי המדיניות בחרו להעלות מיסים באמצעות כלי מסוים – למשל מע"מ, ולא באמצעות כלי אחר – למשל, מס הכנסה? כיצד בחירה בכלי מסוים משנה את יחסי הכוחות בתהליך קביעת המדיניות החברתית? בהמשך לכך, השיח הציבורי מתעלם לרוב מהעובדה כי מיסים הם כלי מרכזי למימון מדינת הרווחה ולהשגת יעדיה המרכזיים, ומהקשר ההדוק, אם כי לעיתים מורכב, שבין העלאת מיסים או הפחתתם לבין הרחבתה של מדינת הרווחה או צמצומה.

ספר זה, שכתבו חוקרים מובילים של מדינת הרווחה – מיכל קורא, אוליבר ג'קס ודניאל בלבד – נועד לעשות בדיוק את זה: לסייע לקובעי מדיניות, לחוקרי מדינת הרווחה ולכל מי שמתעניין בצדק חברתי ובמדיניות חברתית להבין לעומק את מערכת המס, אשר את חלק מפעולותיה מכנה כריסטופר הוורד **מדינת הרווחה הסמויה** (Howard, 1997). הספר סוקר

¹ דוקטור, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש לואיס וגבי וייספלד, אוניברסיטת בר-אילן
² פרופסור, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים

ומנתח בצורה מקיפה ומעמיקה את מערכת המס ואת הכלים וההגיונות השונים שהיא מתבססת עליהם, ומאפשר לקהל קוראיו לדון בביקורתיות בשאלות אלו ובקשר שבין מערכת המס למדינת הרווחה. לא פחות חשוב, הסקירה והניתוח הללו נעשים בצורה בהירה, נגישה ומרתקת – משימה לא פשוטה כלל ועיקר כאשר מדובר בנושא סבוך וסמוי כמו מערכת המס.

הספר, מסדרת Cambridge Element, פונה לקהל בין-לאומי, ועל כן מתוארים בו מקרים ממדינות רווחה מובילות. עם זאת, הקוראות והקוראים הישראלים, אלו המתעניינים במה שקרה למדינת הרווחה הישראלית בעשורים האחרונים ובמה שצפוי לה בעתיד, ירגישו כי הספר נכתב במידה רבה גם עבורם. הניתוח של מערכת המס והחיבור שהוא מציע בין מדיניות המס לבין מדינת הרווחה מאפשר לנו, הקוראים הישראלים, הבנה מעמיקה, ייחודית ואף מפתיעה של חלק מהרפרומות ומהשינויים שאנחנו חווים בעשורים האחרונים. דוגמה לכך היא ההבחנה שמציעים המחברים בין מערכת מיסוי ריכוזית למערכת מיסוי ביזורית. בזו הראשונה, כגון מס הכנסה או מע"מ, ההכנסות נכנסות לתוך תקציב המדינה שבשליטת משרד האוצר, ואילו בזו השנייה, כגון דמי ביטוח סוציאלי, ההכנסות נכנסות לקרן המנוהלת באופן עצמאי יחסית בידי מערכת הביטחון הסוציאלי. להבחנה זו, אשר לרוב הציבור תיראה טכנית באופייה, יש השלכות עצומות על זהותו של מי שמוביל את תהליך קביעת המדיניות, ובהמשך לכך – על מה שיעשה בכסף. בעוד במערכת ריכוזית למשרד האוצר יש כוח עצום בנוגע לשימוש בכסף, הרי במערכת ביזורית הכוח מבוזר הרבה יותר, ומאפשר לשחקנים כמו איגודי עובדים דריסת רגל ניכרת בתהליך קביעת המדיניות. תובנה זו מאפשרת לנו, הקוראים הישראלים, להבין מדוע הפחתת משקלם של תשלומי מעסיקים בדמי הביטוח הלאומי, תהליך שהתרחש בעשורים האחרונים, ושיפויו באמצעות תקציב המדינה, אינו תהליך טכני גרידא, אלא תהליך בעל משמעויות פוליטיות עצומות – תהליך שבסופו התאפשר למשרד האוצר לבצע שינויים מרחיקי לכת בקצבאות דוגמת הבטחת הכנסה (קורא, 2019).

התובנה המרכזית העולה מהספר, והדוגמה שלעיל ממחישה זאת, היא אולי כי כל שימוש במערכת המס, אף שהוא מוצג כצעד טכני ומקצועי, איננו גזירת גורל. הספר מראה לנו כי ברשותנו ארגז כלים עשיר שניתן לבחור ממנו כלי מדיניות שונים הנבדלים זה מזה לא רק ביעילות שלהם, אלא גם במידה שבה הם מקדמים ערכים מרכזיים דוגמת שוויון וסולידריות. תובנה מחקרית זו מבהירה כי כמו כל זירת מדיניות, גם במקרה של מדיניות מיסוי השיח הציבורי ירוויח מהתעמקות בפרטים הקטנים ומהחיבור שבינם לבין התמונה הגדולה.

נוסף על פרקי המבוא והדיון יש בספר ארבעה פרקים מרכזיים. הפרק השני מציג את הארכיטקטורה של מערכת המס ומספק אוצר מילים וכלים אנליטיים להבנת ארגז הכלים של מערכת זו, ולזיהוי האופן שבו כלים שונים פועלים על בסיס מאפיינים ואף הגיונות שונים. בתוך כך הוא מאפשר לזהות את היתרונות והחסרונות של כלים שונים ואת מגוון הדרכים האפשריות להפעילם. פרק זה מראה גם כי מערכת המס איננה רק מקור הכנסה, אלא משמשת בעצמה כלי מדיניות. הדוגמה הבולטת לכך, הרלוונטית בהחלט גם להקשר הישראלי, היא השימוש בהטבות מס למיניהן.

הפרק השלישי סוקר את הקשר המורכב שבין מערכת המס לבין מדינת הרווחה, ועושה זאת באמצעות חיבור מרתק בין תאוריות העוסקות בהתפתחות מערכת המס לבין תאוריות העוסקות בהתפתחות מדינת הרווחה. הפרק מציג תחילה כמה גורמי-על להתפתחויות אלו: מלחמה, מיתון כלכלי, מודרניזציה ודמוקרטיה. בהמשך הוא עובר לסקירה ולניתוח של המנגנונים השונים האמונים על התפתחותן של מערכת המס ושל מדינת הרווחה. מעבר זה מהגורמים המבניים למנגנוני השפעה מספק תובנה חשובה ולרוב לא מוכרת דייה, לפחות לא בשיח הציבורי: התפתחות מדינת הרווחה, וכך גם התפתחות מערכת המס, אינן תהליך דטרמיניסטי שבצידו האחד יש שינויים מבניים – למשל, גלובליזציה, ובצידו האחר שינוי במדיניות – למשל, הפחתת מס חברות. במקום זאת, מדובר גם בתהליך פוליטי המושפע משחקנים שונים, מאינטרסים, מיחסי כוחות, ממסורות ומוסדות קיימים ומרעיונות. כל אלו, ביחד ולחוד, מובילים לכך שלמרות תהליכים חברתיים וכלכליים דומים, מדינות רווחה בבדלות מאוד זו מזו ואף משתנות לאורך השנים.

חלקו האחרון של הפרק מתמקד בתאוריה של *fiscal contract*, המניחה כי מערכת המס והיכולת לגבות מיסים מושתתות על חוזה חברתי בלתי כתוב בין השלטון לאזרחים. מה שחשוב הוא שחוזה זה מעוצב לא רק באמצעות היקף גביית המס, אלא גם על בסיס אופיים של הכלים שבשימוש ועל בסיס החיבור של גבייה זו למדינת הרווחה. באמצעות תאוריה זו החוקרים מצליחים להציע מסקנות חדשניות על התפתחות מדינת הרווחה, ובין השאר להראות כי במקרים רבים הרחבת מדינת הרווחה היא, באופן פרדוקסלי מעט, תוצר של צרכים פיסקליים.

הפרק הרביעי ממשיך קו זה, אך מתמקד בהשוואה בין-לאומית. במרכז הפרק עומדת השאלה אם וכיצד מערכת המס יכולה להסביר שוני בין מדינות רווחה שונות. כמו בפרק הקודם, גם פה עולה כי קשר זה שבין מיסוי לרווחה הוא מורכב, וכי ההבדלים בין היקפה וצורתה של גביית המס במדינות שונות אינם רק תוצר של היקפה ואופייה של מדינת הרווחה.

במקום זאת, במקרים רבים התפתחות מערכת המס עצמה היא אחד הקטרים המרכזיים המובילים את התפתחותה של מדינת הרווחה. דוגמה מאלפת, ועבורי מפתיעה ומחדשת, היא הקשר שבין תמהיל מערכת המס לבין המידה שבה המערכת מאפשרת לצמצם אי-שוויון. אף שמע"מ הוא מס גרסיבי אשר גובה מהעשירונים התחתונים שיעור גבוה יותר מאשר מהעשירונים העליונים, ואף שדמי ביטוח סוציאלי אף הם לא מאוד פרוגרסיביים, הרי בשורה התחתונה מדינות העושות שימוש בכלי מיסוי אלו הן מדינות שאי-השוויון בהן נמוך יחסית. המחברים מסבירים פרדוקס זה בכך שמיסים אלו הם קלים להפעלה ומאפשרים גבייה נרחבת יותר. השילוב של גבייה נרחבת מחד גיסא, והאפשרות לממן באמצעותה מערכת קצבאות נדיבה ופרוגרסיבית מאידך גיסא, מוביל לחלוקה שוויונית של משאבים. בהמשך הפרק מבקשים המחברים להבין טוב יותר מה גורם למדינות לאמץ מלכתחילה תמהילים וכלים שונים של מיסוי.

הפרק החמישי מפנה את הזרקור אל האזרחים, קרי אל התפיסות של הציבור כלפי מערכת המס וכליה השונים. בהנחה – שיש לה, כאמור, ביסוס משמעותי – שמערכת המס היא גורם מרכזי בעיצוב מדינת הרווחה, הרי לתפיסות כלפי מערכת זו יש משקל חשוב וייחודי בעיצוב מדינת הרווחה. בפרק שוטחים המחברים את גוף הידע העשיר בנושא ומראים, בין השאר, כי תפיסות כלפי מערכת המס וכלפי הנכונות לשלם מס לא תמיד פועלות ומעוצבות באופן זהה לתפיסות כלפי מדינת הרווחה. באופן ספציפי יותר, הפרק מצביע על כמה מהגורמים העיקריים המעצבים את נכונותנו לשלם מס ואת תפיסתנו באשר לאופי הראוי של מערכת המס, ומראה כי בניגוד למה שנהוג לחשוב, לצד האינטרס העצמי (או במילים אחרות, מיקומו מבחינת מעמד חברתי-כלכלי) פועלים גורמים נוספים ולא פחות משמעותיים, ובהם השכלה ואידאולוגיה. החשיבות של גורמים אחרונים אלו נעוצה, בין השאר, בכך שהם ניתנים לשינוי.

נקודה אחרונה זו מחזירה אותנו לחשיבותו הרבה של הספר, הנוקט צעד משמעותי לקידום שיח ציבורי מעמיק וביקורתי יותר על מערכת המס, הקשרה הפוליטי והערכים הראויים לעמוד בבסיסה. בזכות הנושא שהספר עוסק בו, התובנות התאורטיות והאמפיריות שהוא מציע וכתירתו הנגישה והרהוטה, *Taxation and Social policy: Financing the welfare state* הוא ספר מומלץ לכל המתעניינים במדינת הרווחה ובשאלות של צדק חברתי. חוקרים וקובעי מדיניות בתחום המדיניות החברתית יפיקו ממנו תועלת מיוחדת וימצאו בו כלים אנליטיים, המשגות ונתונים המסייעים להבנת מערכת המס ויחסייה ההדוקים, ולעיתים הסמויים והמורכבים, עם מדינת הרווחה. בה בעת, הספר יכול לשמש שער כניסה נגיש לסטודנטים ולאנשי מקצוע המבקשים לפתח הבנה מעמיקה יותר של מדינת הרווחה ושל אחד מכליה המרכזיים.

מקורות

קורא, מ' (2019). משבר הגירעון בתקציב הביטוח הלאומי לקראת שנת 2027: תיאור הגורמים, ניתוח ההשלכות והצעת פתרונות. **ביטחון סוציאלי**, 108, 73–103.

Howard, C. (1997). *The hidden welfare state: Tax expenditures and social policy in the United States*. Princeton University Press.

תחת שליטה? גבריות, רגשות ואלימות /

עומר שקד

רסלינג, 2025. 145 עמודים

סקירת: ענת בן פורת³

מה מניע גברים בחיפושם אחר שליטה? מהו אותו דחף – לעיתים סמוי ולעיתים מוצהר – לכונן כוח ולהבטיח עליונות במרחבים זוגיים, מקצועיים וחברתיים? בספרו **תחת שליטה? גבריות, רגשות ואלימות** מציע עומר שקד מסע רעיוני-רגשי אל לב הפרדוקס הגברי: ככל שהשליטה נרדפת ביתר כוח, כך היא חומקת; ככל שנצבר כוח, כך נחשפת חולשה בסיסית שמבקשת הסתרה נוספת.

כוחו העיקרי של הספר הוא ביכולת להנגיש נושא שכבר נדון לא מעט בספרות בשפה בהירה, נקייה, צלולה, חווייתית ובהירה לכל קורא, באופן שמאפשר לקוראות ולקוראים להתחבר לסוגיה לא רק דרך מושגים מופשטים אלא גם דרך החוויה האנושית: כגברים וכנשים.

³ פרופסור, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש לואיס וגבי וייספלד, אוניברסיטת בר-אילן

מדובר בספר שמבקש להציב מראה מול תרבות של כוח וסטנדרטים חברתיים המוצבים לגברים, תוך בחינת השאלה מהו המחיר הרגשי של גבריות, וכיצד מחיר זה – כאשר הוא נותר בלתי מעובד – עלול להתגלגל לתוך דפוסים של שליטה ואלימות.

המהלך הראשון של הספר מתחיל לא באלימות, אלא בשליטה עצמה כמנגנון אנושי בעל ערך חיובי. הוא מציג שליטה כערך שמכונן סדר, רציפות ועקביות בבסיס לתחושת יציבות ובריאות נפשית, במיוחד בעולם כאוטי. הבחירה הזו חשובה, משום שהיא מפרקת מראש את ההשוואה הפשטנית "שליטה=אלימות", ומציבה שליטה כשלעצמה כדרך של ויסות, ארגון ומשמעות. הבעיה מתחילה כשהיא הופכת לאידאולוגיה, או כשהיא ממלאת חלל רגשי שאינו מקבל מענה אחר. מכאן הספר מתרחב אל המוסדות החברתיים והשלטוניים לאורך ההיסטוריה, אל יחסי כוח ושליטה במבנים פוליטיים וחברתיים, ואף אל יחסי כוח בעולם העבודה. ההרחבה הזו מאפשרת להבין שהדפוס אינו רק אישי-פסיכולוגי, אלא נטוע בשפה תרבותית: "משקפיים" שדרכם מפרשים מציאות ומעצבים אותה, במיוחד בהקשר מערבי-קפיטליסטי, שבו יחסי כוח נוטים להפוך לממד מרכזי לערך ולהצלחה.

אולם הציר המרתק ביותר בספר הוא המעבר מן החברתי-תרבותי אל ההתפתחותי-רגשי: שקד מציב את לב הצורך הגברי בשליטה בתוך טרגדיה של היפרדות מדמות האם והדחקה. לטענתו, תהליך התפתחותה של הזהות הגברית כרוך לא פעם בהתנתקות מן העולם הראשוני של הזדהות עם האם ובמעבר להזדהות עם האב תוך שלילת רכיבים הנתפסים "נשיים", ובהם תלות, רכות, בקשת עזרה ומרחב רגשי עשיר. הדיון הזה מהדהד מסורות פסיכואנליטיות ויחסי אובייקט, אך יתרונו כאן אינו בהכרח בחידוש התאורטי, אלא בהצגה חווייתית של "מחיר הכניסה" לעולם הגברי: ויתור על חלקי עצמי ודחיית הקשר הרגשי הראשוני כדי לעמוד בסטנדרטים חברתיים של גבריות.

כאן עולה נקודה חשובה נוספת. שקד מתאר את תהליך הזה במושגי אובדן ואבל, וכשאלה אינם מעובדים הם מייצרים חוויה של חוסר אונים המעוררת צורך בשליטה. במובן הזה, שליטה אינה רק "רצון לשלוט באחר", אלא גם ניסיון נואש לשלוט בכאוס פנימי: בעצב שלא קיבל מקום, בבושה שאין לה מילים, בפחד מתלות, או בתחושת ערך שמתקיימת רק דרך כוח עד למופעי שליטה באחר ואלימות.

עם זאת, הספר אינו נופל לדטרמיניזם. דרך תיאורי המקרה עולה האפשרות לדיאלוג, להכרה ולהרחבת העצמי דרך התבוננות במחירים שבדרך ופתיחת טווח האפשרויות לכינון גבריות המחזיקה גם קרבה וגם נפרדות, גם כוח וגם פגיעות. זהו מהלך חשוב גם לשיח קליני וגם לשיח ציבורי: הוא מערער על הלגיטימציה התרבותית לכעס גברי כמופע "טבעי" של כוח, ומחזיר אותו אל מקום פגיע, לעיתים כואב, המכיל בושה, פחד או חוסר אוניס. בנקודה זו מתנסחת בחדות אחת השאלות המארגנות של הספר: מי שולט במי? האם הגברים הם השולטים בסביבתם? או שמא זו החברה, שבעצם הצבתה סטנדרטים נוקשים לגבריות מייצרת עבור גברים "כְּלָא נפשי"?

ייתכן שזהו ההישג החשוב של שקד: הוא "נותן קול" לגברים כמגדר אילם ונאלם, ובכך מייצר אמפתיה למצוקות שגברים סובלים מהן. זו בחירה חשובה במיוחד בשדה שבו השיח על אלימות ממוקד בפגיעה בנשים ובילדים, ולעיתים מתקשה להחזיק גם את מורכבות הפוגעים ואת החלק הקורבני בתוכם; לא כדי להצדיק אלימות או שליטה או פגיעה באחר אלא כדי להבין, לפרק מנגנונים ולחשוב על אפשרויות שינוי, ובד בבד להחזיק, בלי להתבלבל, ערכים, אתיקה ואחריות. ככזה, הספר מצדיק השקעה בתוכניות שיקום ומניעה ייעודיות לגברים המפעילים שליטה ואלימות ומתמקדות בוויסות רגשי ובהפחתת בושה וכעס. במיוחד הוא מחזק את הצורך בהתערבות מוקדמת לצורך מניעה במערכת החינוך ובמסגרות לא-פורמליות כבר מגיל צעיר באמצעות חינוך רגשי דיאלוגי, המאפשר הרחבת העצמי של בנים להחזקת תכונות "גבריות" לצד "נשיות", טיפוח דפוסי קשר מכבדים ושוויוניים, זיהוי דפוסי שליטה ופיתוח מיומנויות תקשורת ובקשת עזרה.

נדמה שהספר מתאים לכמה קהלים: לקוראות ולקוראים סקרנים מן השדה החברתי-תרבותי של מגדר; למטפלים/ות ולאנשי מקצוע שפוגשים גברים (וגם נשים) שמנהלים רגשות דרך שליטה, הימנעות או כעס; ולציבור רחב שמבקש להבין כיצד "גבריות" אינה רק זהות, אלא מערכת של סוציאליזציה המייצרת תהליך התפתחותי – לעיתים כואב, ולעיתים בר-שינוי.

בשורה התחתונה, הספר **תחת שליטה? גבריות, רגשות ואלימות** מציע לא רק אבחון של יחסי כוח, אלא גם ניסוח מחודש של השאלה מהו כוח. האם כוח הוא היכולת לשלוט באחר, או דווקא היכולת לשאת מורכבות פנימית – חולשה לצד עוצמה, רגש לצד היגיון – בלי להפוך את העולם לשדה קרב? ברוח זו, הספר נקרא כהזמנה למבט כפול: ביקורתי, כלפי סטנדרטיים חברתיים ונורמות גבריות שמזינות אלימות, ובו בזמן אנושי, כלפי המחירים שהנורמות הללו גובות.

אחרי כל המדבר הזה: על טראומה, תנועה וצמיחה ממשבר / יוסי לוי בלז ועל שובל צוקרמן

הקיבוץ המאוחד, 2026. 349 עמודים

סוקרת: אורית נוטמן-שורץ⁴

ספרם של פרופ' יוסי לוי בלז וד"ר יעל שובל צוקרמן מזמין את הקורא הישראלי למסע ייחודי, דו-רובדי, לעבר צמיחה והתבוננות מחודשת במשבר. הספר מאגד שני סוגי כתיבה בכריכה אחת: מצד אחד חלק המבקש להנגיש ידע אקדמי ומקצועי לקהל הרחב, ומצד אחר קובץ ראיונות ושיחות עם אנשי טיפול, חוקרים ואנשי רוח הקוראים להרחבת נקודות המבט על מושגים מרכזיים בשדה הטראומה והמשבר.

במסע זה המחברים מזמינים את הקורא לא רק להעמיק את הידע בתחום ולהיחשף למושגים מרכזיים דוגמת טראומה, חוסן, צמיחה ושיקום, אלא גם לנוע בין עמדות שונות – של קורא, של מטפל, של מטופל ושל אדם מן השורה. הספר מעודד עמדה של פתיחות ואי-ידיעה המזכירה את תפיסתו של וילפרד ביון (Bion, 1967), *without memory and desire*, המאפשרת התבוננות מחודשת ולמידה מתוך ניסיון. מתוך כך הקורא מוזמן לבחון מחדש את הפער בין התאוריה המוחזקת (*espoused theory*) לבין התאוריה שבשימוש (*theory in use*) (Argyris & Schön, 1974) ולחשוב מחדש על האופן שבו יחידים, משפחות, קהילות וחברות מתמודדים עם מצבי משבר וטראומה.

הספר מבוסס על ראיונות שנערכו ברגישות עם מומחים מישראל ומהעולם מתחומי הטיפול והמחקר, והם מאפשרים לדוברים לנוע לאורך סיפור חייהם ולנסח תובנות על הקשר שבין חוויה אישית לבין התפתחות ידע ועמדה מקצועית. בד בבד, הספר משמש גם מרחב לעיבוד חוויות משירות המילואים של המחברים בעקבות טבח 7 באוקטובר ומלחמת "חרבות ברזל". הכתיבה יוצרת דיאלוג נרטיבי בין המרואיינים לבין הכותבים, ובמקביל מאפשרת גם לקוראים לבחון מחדש את סיפור חייהם שלהם ולמקם את חוויותיהם בתוך רצף רחב יותר של משמעות והתמודדות.

⁴ עובדת סוציאלית, אנליטיקאית קבוצתית ופרופסור (אמריטה) מן המניין. ייסדה את בית הספר לעבודה סוציאלית במכללה האקדמית ספיר, כיהנה כיו"ר המועצה לעבודה סוציאלית, וכיום מנהלת אקדמית וכללית של עמותת "עוגנים לחוסן" מיסודו של מכון ויצמן למדע. מחקריה, העוסקים בטראומה, חוסן ושכול, הניבו יותר ממאה פרסומים וספר, **עבודה סוציאלית תחת אש**. על פעילותה זכתה בשלושה פרסים ובאותות הוקרה

ייחודו של הספר ניכר גם בתנועה שהוא מאפשר בין האישי למקצועי ובין סוגי ידע שונים: ידע אקדמי, ידע מקצועי וידע הנובע מן ההתנסות האישית. שילוב זה מאפשר קרבה רגשית ובה בעת המשגה והבנה. בכך תורם הספר תרומה ייחודית למדף ספרי הטראומה שהתפתח בישראל בעקבות טבח 7 באוקטובר והמלחמה שבאה בעקבותיו.

כבר בראשית הדברים ראוי להתייחס לכותרת הספר, המאמצת את הביטוי "אחרי כל המדבר הזה" (מתוך שירו של ערן צור, **בלילות של ירח מלא**, 2001). כותרת זו משמשת מטפורה מרכזית להבנת התהליך המתואר בספר. המדבר מסמל תקופה של שממה, אובדן או בלבול קיומי, ואילו המילה "אחרי" מרמזת על האפשרות לנוע אל מעבר למצב זה. כך מבטא הביטוי את הרעיון כי גם לאחר תקופות קשות במיוחד ניתן להמשיך הלאה, לבנות משמעות מחודשת ולפתוח אופק עתידי.

הכותרת מאפשרת לקרוא את הספר כחלק ממסורת תרבותית רחבה העוסקת במשבר ובחיפוש אחר משמעות. הוא מתכתב עם יצירות איקוניות שנכתבו בעקבות אירועי קיצון היסטוריים, ובהן **הלילה** מאת אלי ויזל (2005) ו**האדם מחפש משמעות** מאת ויקטור פרנקל (1970). בדומה ליצירות אלה, גם כאן מוצג המשבר כרגע של ערעור עמוק על הסיפור שהאדם מספר על חייו, אך גם כנקודת מוצא לבניית משמעות חדשה. הדוידים היסטוריים אלו מלווים את הקורא לאורך הספר ומאפשרים מגע חוזר ונשנה עם יכולתו של האדם למצוא משמעות בעודו מתמודד עם משברי חיים קיצוניים. תהליכים אלו מאפיינים את שני שערי הספר: האחד מתמקד בתובנות מושגיות והשני בתהליכי תנועה, התפתחות ולמידה. אף שקיימת לעיתים חפיפה בין השניים, מבנה זה מאפשר הצגת מגוון תפיסות ועמדות, ומעניק לקורא מרחב למקם את עצמו ביחס לחוויות של סבל וכאב מחד גיסא ולתהליכי צמיחה והתפתחות מאידך גיסא.

החלק המרכזי של הספר מבוסס על סדרת ראיונות עם אנשי מקצוע מובילים מן הארץ ומהעולם מתחומי הפסיכולוגיה, העבודה הסוציאלית, החינוך והטיפול, ובהם פרופ' שלמה מנדלוביץ ופרופ' ג'ורג' בונאנו. באמצעות ראיונות אלה מציגים המחברים מגוון נקודות מבט על חוויות הטראומה ועל דרכי ההתמודדות עימה. המבנה הדיאלוגי מאפשר לשלב בין ידע תאורטי לבין ניסיון קליני ואישי של חוקרים ומטפלים, ובכך יוצר מרחב שיח עשיר המפגיש בין מחקר, התערבות וניסיון חיים. אילו מניבים את אחד המאפיינים הבולטים של הספר – הניסיון להרחיב את הדיון בטראומה אל מעבר להבנתה כפגיעה נפשית בלבד. במקום להתמקד בעיקר בהיבטים הפתולוגיים של טראומה ובהשלכותיה השליליות, הספר מדגיש גם את האפשרות לתהליכי שינוי, למידה וצמיחה בעקבות משבר. בכך הוא משתלב במגמות עדכניות במחקר המדגישות את מורכבות ההתמודדות עם טראומה ואת הפוטנציאל

הטמון בה לשינוי אישי וחברתי. בהקשר זה ניתן לראות בספר – כפי שהכותבים עצמם מעידים – ביטוי לגישה הסלוטוגנית, המתמקדת בגורמים המקדמים בריאות, משמעות וחוסן. תפיסה זו מתכתבת גם עם תאוריית הצמיחה הפוסט-טראומטית (post-traumatic growth) שפיתחו ריצ'רד טדסקי ולורנס קלהון (Tedeschi & Calhoun, 1995). על פי גישה זו, חוויות טראומטיות עשויות להוביל לא רק לפגיעה נפשית אלא גם לשינויים חיוביים בתפיסת העצמי, ביחסים בין-אישיים ובמערכת הערכים של האדם. הספר מציג ריאיון עם פרופ' טדסקי ומדגים כיצד תהליכים מסוג זה מתרחשים לא רק ברמת הפרט אלא גם בתוך מערכות יחסים, קהילות ומסגרות חברתיות.

זווית מרכזית נוספת החוזרת לאורך הספר הוא שאלת המשמעות בהתמודדות עם טראומה. רבים מן המראיינים מדגישים כי אחד הרכיבים החשובים בתהליך ההתאוששות הוא היכולת לפרש מחדש את החוויה הטראומטית ולשלב בתוך סיפור חיים רחב יותר. בהקשר זה יש לציין את הפרק המוקדש למושג **תקווה רדיקלית**, ובו פרופ' פנינית נצר רוסו מזמינה את הקורא הנמצא במצב שבו מסגרות מוכרות מתערערות ולא ניתן לדמיין את העתיד במנחים הרגילים לצאת מאזור הנוחות, ולהמשיך ליצור משמעות ולפעול באחריות גם בתנאי אי-ודאות ובקבלה של דיאלקטיקה קיומית. זהו אזכור לציטוט משירו של לאונרד כהן, "יש סדק בכל דבר, דרכו נכנס האור" (*There is a crack in everything, that's how the light gets in*; *Anthem*), (1992), ציטוט המלווה את הפרקים המסכמים את הספר (עמ' 321 ואילך).

החיבור בין הפרט לסביבה ולראייה האקולוגית-חברתית השזורה בין פרקי הספר הוא תרומה חשובה נוספת, הבאה לידי ביטוי בהדגשת ההקשר החברתי והקהילתי של טראומה. בחברות המתמודדות עם מצבי חירום מתמשכים, כמו החברה הישראלית, הגבול בין טראומה אישית לטראומה קולקטיבית נעשה מטושטש לעיתים. דוגמאות מובהקות לכך מופיעות בשני חלקי הספר. בחלקו הראשון בדבריה של פרופ' מירב רוט, המחברת בין אובדן אחותה לתפקודה עם אנשי קהילת בארי מייד לאחר הטבח, בעודם מגיעים הלומים למלון בים המלח, ובחלק השני של הספר, בראיונות עם רבים שסיפורם האישי הפך לסיפור החברתי של כולנו. אחד מהם הוא הריאיון עם הבמאי ארי פולמן, במאי הסרט הידוע **ואלס עם באשיר** (2008), המתאר את מלחמת לבנון. ריאיון אחר התקיים עם פדוי השבי אריק אבנרי, שסיפור חזרתו מהשבי בסוריה לאחר מלחמת יום הכיפורים השתחזר באחת ב"שבת השחורה". אז חוו בני משפחתו את הטבח הנורא בקיבוץ כפר עזה, והוא הפך בן רגע מפדוי שבי למי שקולט ומקבל את משפחתו שבניה נטבחו. ואף שסיפור האובדנים והמכאובים איננו נגמר, הוא אומר:

הדברים ששמעתי מהם [בני משפחתו שעברו את הטבח הנורא] העידו עד כמה קהילה שחוותה אובדן יכולה לשקם את עצמה ועד כמה תהליכים שמאפשרים לאנשים להיות מעורבים, לקחת אחריות ולפעול למען אחרים גם כשהכאב עדיין קיים. בזכות השיחה איתם התחלתי לחשוב מחדש על צמיחה פוסט טראומטית... ושבעת בעקבות הסיפור האישי שלי מקבלת משמעות אחרת (עמ' 280).

כך, הספר על מרבית פרקיו שופך אור על ההשפעה הרבה שיש לאירועים רחבי-היקף כגון מלחמות, טרור או משברים לאומיים לא רק על יחידים אלא גם על קהילות שלמות, וכי חוסן, תקווה ומשמעות אינם רק משאבים אישיים אלא גם משאבים חברתיים.

ראייה זו מהווה מצע לנקודת המבט המדינית והחברתית של הספר, המעלה שאלות בדבר תפקידן של מערכות הרווחה, הבריאות והחינוך בהתמודדות עם טראומה קולקטיבית. בדבריהם של המרואיינים ובאופן שבו נכתב הספר יש תרומה לשיח המתפתח בישראל סביב בניית מערכות תמיכה חברתיות בתקופות משבר, והוא מדגיש כי ההתמודדות עם טראומה אינה רק סוגיה טיפולית אלא גם אתגר חברתי ואתגר של מדיניות. האתגרים הללו מתבטאים בריאיון עם אלי עמיר – הן בדבריו כלפי ההנהגה, שממנה נדרשות "גם הקשבה וגם האקטיביות. המוכנות להזיז דברים", הן בממד האישי: "אני לא הפסקתי לנסות, לזוז, לשנות לחפש עבודות ותפקידים כדי למצוא את הדרך. זה נכון גם בריפוי טראומות חברתיות גדולות" (עמ' 258). הפרט והסביבה הקשורים זה בזה באים לידי ביטוי ומונחים באופיו הדיאלוגי הבין-אישי של הספר. הם מאירים את החשיבות שבחיזוק הקשרים הבין-אישיים והדיאלוג התוך-חברתי, ומחזקים תפיסות של חוסן חברתי מבוסס קשר בין-אישי, חברתי ותרבותי.

לסיכום, הספר אחרי כל המדבר הזה מציע דיון רחב ונגיש בשאלות של טראומה, משמעות והתמודדות עם משברים. באמצעות שילוב בין ידע מקצועי, ניסיון טיפולי ושיחות עם חוקרים ואנשי רוח הספר מציג תפיסה המדגישה את האפשרות לבניית משמעות וליצירת תקווה גם לאחר חוויות קשות. בכך מציג הספר את הטרואומה לא רק כאירוע של שבר, אלא גם כמרחב אפשרי של טרנספורמציה אישית וקהילתית. ההתבססות על ריאיונות אישיים מעניקה לעיתים לספר אופי אסוציאטיבי, והמעבר בין נקודות המבט השונות אינו מתכנס תמיד למסגרת תאורטית אחידה, אך זו גם גדולתו: ריבוי הקולות והפרספקטיבות השונות תורמים להבנה רחבה יותר של חוויית הטרואומה ושל הדרכים המגוונות שבהן יחידים וקהילות מעניקים לה משמעות. אין ספק אפוא כי תרומתו של הספר אינה מתמצה בהצגת ידע נוסף

על טראומה, אלא גם בהזמנה לחשוב מחדש על האפשרויות האנושיות הנפתחות לאחריה – ועל הדרכים שבהן יחידים וקהילות יכולים, גם מתוך חוויות של שבר ואובדן, לעצב מחדש משמעות, תקווה ואופק לעתיד.

מקורות

ויזל, א' (2005). הלילה – ועוד 2 סיפורים: השחר, היום. ידיעות ספרים.

פרנקל, ו' (1970). האדם מחפש משמעות: ממחנות המוות אל האקזיסטנציאליזם. מבוא ללוגותרפיה. דביר.

Argyris, C., & Schön, D. (1974). *Theory in practice increasing professional effectiveness*. Jossey-Bass Publishers.

Bion, W. (1967). Notes on memory and desire. *The Psychoanalytic Forum*, 2, 272–273; 279–280.

Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1995). *Trauma and transformation: Growing in the aftermath of suffering*. Sage.

המחתרת המשפטית: עורכי דין במאבק הציוני 1938-1947 / שמעון-ארז בלום

מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת
בן-גוריון בנגב והמכון למשפט והיסטוריה ע"ש קרן דיוד ברג,
אוניברסיטת תל-אביב, 2025. 278 עמודים

סוקר: אייל כתבן⁵

ספרו של שמעון-ארז בלום מגיש ומגיש לקוראים פיסה נוספת מתקופה מרתקת, הלא היא תקופת המנדט. הספר מפנה את אלומת הפנס ומוציא מן הצללים שחקנים שנוטים להישאר מאחורי הקלעים של האתוס הציוני – עורכי הדין. אלו פעלו לאורך העשור שטרם קום המדינה בייצוג פרטים ומוסדות בשלוש זירות, כשלושת שערי הספר: בשירות המחתרת; בשירות מפעל ההעפלה; ובשירות קק"ל בשאלות של בעלות על מקרקעין. שלוש זירות אלו מוכרות לכל בר בי רב, והן משקפות את האתוס הציוני של המאבק המזוין, של העלייה הבלתי-לגאלית ושל גאולת הקרקעות. אם הורגלנו לחשוב על הזירות האלו כעל זירות של אתוס החלוצים, הלוחמים, הגיבורים, האוחזים בנשק, הרי הספר מכניס לזירה – ואולי זה המקור לעטיפתו: עונבי עניבות ועוטי גלימות, רחמנא ליצלן – עורכי דין. זהו רובד נוסף וחדשני המאפשר להסתכל ולו על מקצת מעורכי הדין במבט אחר.

עורכי דין משתייכים לפרופסיה המשפטית. קיימים רכיבים שונים המאפיינים פרופסיות ומבחינים בין לבין "עיסוקים" או "מקצועות". למשל, הכשרה אקדמית ממושכת; קיומו של קוד אתי; אסדרה חקיקתית ועוד. זיו מדגישה קיומו של רכיב נוסף: "הפרופסיות מבדילות עצמן מעיסוק בטענה שהן ממלאות תפקיד ציבורי החורג מקידום האינטרסים של חבריהן" (זיו, 2015). כ-100 שנים קודם לכן טען עורך דין פרידנברג דברים דומים: "אין להכחיש, שעיקר תפקידו של עורך הדין הוא שחרות הציבור, ורק במידה שהוא ממלא באופן מועיל את תפקידו הסוציאלי הזה ורואה את האינטרסים של הציבור כמגמת פעולותיו, אפשר לראות בו חלק מועיל של החברה" (פרידנברג, 1928). תפיסה זו משקפת את המודל האלטרואיסטי, הרואה את עורכי הדין כמי שקיבלו זיכיון מהציבור ומחויבים להשיב טובה לחברה. זאת לעומת

⁵ פרופסור, בית הספר למשפטים, המרכז האקדמי פרס. ראש המכון לחקר הפרופסיות, המרכז האקדמי פרס. נשיא האגודה הישראלית למשפט וחברה. היסטוריון של הפרופסיות

המודל הביקורתי, הרואה בהם קבוצה שעיקר מעייניה באינטרס הפרטי, ומכאן שמחויבותם היא בראש ובראשונה ללקוחותיהם. עריכת דין ציבורית-לאומית, כפי שבלום מתייג את פועלם של עורכי הדין נשואי ספרו, היא במידה רבה ביטוי לדגם הראשון.

הסיפור המרתק המשתקף בספר נוגע למתחים השונים שעורכי הדין נמצאו בהם, כפרטים ובקבוצה, תחת אותה מטרייה של עריכת דין ציבורית-לאומית. בלום טווה היטב את החוטים האלו ומציג לקוראים תמונה מורכבת ורב-ממדית של הפרופסיה ושל הפרופסיונלים העומדים בצומת של חובות ונאמנויות. כידוע, עורכי הדין חבים חובת נאמנות ללקוחותיהם. בד בבד הם זרועה הארוכה של מערכת המשפט, וחבים חובה כלפי בתי המשפט, כלפי חבריהם למקצוע וכלפי כבוד המקצוע. היכולת לנווט בין חובות סותרות-לעיתים אלו אינה פשוטה. על אחת כמה וכמה בימי המנדט, אז היו נתונים עורכי הדין ל"דואליות נורמטיבית", כלומר מחויבות הן לשלטון הזר הבריטי ולמשפט המנדט, הן – במקרים הרלוונטיים – ליישוב ולמוסדות הציוניים, בתקופת מאבק. בתוך הקלחת הזו נמנעו הרוב מעימות ושמרו על ה"ניטרליות" של המשפט. בדומה לכך, גם הסתדרות עורכי הדין, כקולקטיב, נמנעה בדרך כלל מעימותים כלשהם עם שלטונות המנדט או עם מערכת השיפוט. ההסתדרות פעלה בזירת ההגנה על הפרופסיה עצמה (למשל, מאבק ב"הצפת המקצוע" ובהסגת גבול המקצוע על ידי "כותבי הבקשות"), ורק מעט בזירה של מאבקים שנתפסו כמעין-לאומיים (המאבק על השפה העברית בבתי המשפט ומינוי שופטים יהודים). ואפילו באלו היתה ההסתדרות זהירה. מרדכי עליאש, מבכירי עורכי הדין אז, אמר בוועידת הסתדרות עורכי הדין בשנת 1931: "בנוגע לשפה, אי אפשר לשחק בלאומיות על חשבון הקלינט".⁶

הסוציולוג יוסף בן-דוד מיקם בשנת 1956 את עורכי הדין כמי שעמדו "במצב דו-משמעי", הן ביחס ל"זרמים הפוליטיים הפנימיים של היישוב" הן ביחסים עם שלטונות המנדט: "העובדה שהוא [המשפטן המקומי – א"כ] היה איש הלגיטימיות ושומרם של האינטרסים הכלכליים והפרטיים בעיקר לא עלתה עם אופיים הקולקטיביסטי והמכוון לשינוי של חיי הציבור היהודי בארץ" (בן-דוד, 1956, עמ' 262). הוא מצא לנכון להדגיש גם כי "הטיפוס של עורך דין רביזיוניסטי הלוחם בשם המשפט האנגלי גם בארגון היישוב וגם במשטר הקולוניאלי – כולם ביטויים למצב הדו-משמעי הזה" (בן-דוד, 1956, עמ' 262–263). את הדלת הזו פותח בלום ומציג טיפוסים שונים של עורכי דין שעסקו בעריכת דין לאומית-ציבורית – ה"משפטנים" לעומת ה"רדיקלים". אלו שפעלו במסגרת הכללים המשפטיים מול אלו ש"שברו את הכלים". לכך הוא מוסיף עוד רבדים ומורכבויות אתיות ופרופסיונליות: ראשית, מי ששכר את שירותיהם של אותם

⁶ פרטיכל הוועידה הארצית הרביעית של הסתדרות עוה"ד, 5 במרץ 1931. א"מ ב-10/28155

עורכי דין לא היו הלקוחות הישירים שהם ייצגו. כלומר עורכי הדין התנהלו בין הגורם המממן לבין הפרט שהם ייצגו; שנית, הוא מעלה את שאלת ההזדהות של עורכי הדין עם הלקוחות שלהם או עם העניין שהם מייצגים אל מול ייצוג "ניטרלי" מבחינת השקפה פוליטית (הון-אל, 2010). וברקע, האסטרטגיה המשפטית מאתגרת על ידי הגורמים שמטעמם פעלו אותם לקוחות.

בלום מתאר את המחיר הפרסונלי, ובמשתמע גם את היתרון הפרסונלי והפרופסיונלי, שצמח כתוצר של פעילות זו. במובן הפרסונלי, עורכי הדין שייצגו ייצוג ציבורי-לאומי הפגינו אומץ מול שלטונות המנדט ויכולת עמידה גם מול המוסדות והארגונים ששכרו את שירותיהם – ולעיתים גם מול הלקוחות. היה עליהם לחשוב לא רק על האינטרס של הלקוחות ה"ידוענים" אלא גם על הלקוחות האחרים שלהם, שעלולים היו לסבול בשל ייצוג הנושא מאפיינים לאומיים-פוליטיים. היה עליהם לחשוב גם על טובתם האישית, שכן כל אותם ייצוגים ציבוריים-לאומיים-פוליטיים תפסו חלק לא מבוטל מנפח הפעילות המקצועית שלהם, ולא תמיד בתמורה מספקת. אלו הן סוגיות ודילמות אתיות שעורכי דין מתמודדים עימן גם כיום. במובן זה, הספר רלוונטי גם לעורכי דין ולמי שעוסקים בעריכת דין חברתית, ולא רק להיסטוריונים. אבל הייצוג הזה הצמיח גם יתרונות פרסונליים. יש להודות, בלי ציניות, שפעילות ציבורית טובה לפרנסה. כלומר עצם פעילותו של עורך דין בשם גוף מוכר מוסיף גם לו מידה של יוקרה ופרסום שמושכים לקוחות. זו היתה גם דרכן של חלק לא מבוטל מעורכות הדין הראשונות, אשר פעלו בהתנדבות ונקשרו עם ארגונים חברתיים מסוימים (כתבן, 2011), וזה היה גם מקור לפרסום עבור עורכי הדין של המחותרת.

במובן הפרופסיונלי יש לומר כי עורכי הדין בארץ ישראל המנדטורית לא זכו להערכה יתרה. כפי שציין בן-דוד:

הסטאטוס של עורך הדין ביישוב לקראת סוף ימי המנדט לא היה אפוא חד-משמעי. לחלק מאנשי המקצוע לא היה שם מכובד [...] מאידך חלק קטן מעורכי הדין, אלה שהופיעו בהגנה על נאשמים פוליטיים, זכו מדי פעם בפעם לפרסומת רבה, ובזמן התקנות לשעת חירום בסוף ימי המנדט, כשהמשפטים הצבאיים היו למעשה יום-יום, התחיל מעמדו של עורך הדין להשתנות בעיני הציבור בכלל, והדבר הורגש גם בעליית המוראל הפנימי של המקצוע" (בן דוד, 1956, עמ' 282–283).

ספרו של בלום מדגים כיצד יחידים מקרב עורכי הדין הוציאו שם טוב לכלל הפרופסיה המשפטית. ויש בכך משום לקח היסטורי, עד כמה פעולתם הציבורית והחברתית של פרופסיונלים עשויה להקרין על הפרופסיה כולה; עד כמה פעילות כזו, בלי להיכנס לשאלת הזהות או ההזדהות של עורכי הדין עם שולחיהם, חשובה לחברה, לדמוקרטיה, לפרטים בחברה ולפרופסיה עצמה.

הספר מצטרף כמובן לגוף הידע המתפתח במחקר העוסק בתקופת המנדט בכלל, ובפרופסיונלים ובפרופסיונליות באותה תקופה (ראו למשל שילה, 2020), ובמיוחד למחקרים העוסקים בעורכות ובעורכי דין בתקופת המנדט ולאחר קום המדינה (ראו למשל סלע-שפי, 2003, על עורכי הדין הייקים; אמיר ובן-זאב, 2022, על עורכי דין ערבים; וכתבן, 2010, 2011, על עורכות הדין, השופטות והפרקליטות הראשונות). ככה, בספר ימצאו עניין קהלים מגוונים: בוודאי מי שתקופת המנדט מסקרנת אותם – חוקרים. ת. וחובבי התקופה כאחד; עורכי. ות. דין והמתעניינים בעולם המשפט; ולא פחות מהם – ארגונים ופרטים המעורבים בעשייה ובמדיניות ציבורית וחברתית, שכן הספר יכול לסייע גם בהבנת הלבטים הכרוכים בפעילות מסוג זה, ובמיוחד בעריכת דין חברתית-ציבורית-פוליטית.

מקורות

בן-זוד, י' (1956). **המבנה החברתי של המקצועות החופשיים בישראל** [עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים].

בן-זאב, נ' ואמיר, ג' (2022). עלולים להיות בין הפונים אליכם עו"ד בלתי רצויים: המאבק על חופש העיסוק של עורכי דין פלסטינים בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל. **הפרקליט**, 267–241, (1), 1).

זין, נ' (2015). **מי ישמור על שומרי המשפט? עורכי דין בישראל בין מדינה, שוק וחברה אזרחית**. אוניברסיטת בר-אילן; הקיבוץ המאוחד.

כתבן, א' (2010). לא עוד "פטרזיליה לייפוי הסלט": כניסתן של נשים לתפקידי שיפוט ופרקליטות בארץ ישראל ובמדינת ישראל. **עיוני משפט**, לב(1), 69–125.

כתבן, א' (2011). "נשים בטוגה של גבר": נתיב השתלבותן של נשים בפרופסיה המשפטית בארץ ישראל ובמדינת ישראל. בתוך מ' שילה וג' כ"ץ (עורכים), **מגדר בישראל: מחקרים חדשים על מגדר ביישוב ובמדינה** (עמ' 263–305). מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

סלע-שפי, ר' (2003). ה"יקים" בשדה המשפט ודפוסים של תרבות בורגנית בתקופת המנדט. **עיונים בתקומת ישראל: מאסף לבעיות הציונות, היישוב ומדינת ישראל**, 13, 295–322.

פרידנברג, ק' (1928, 16 באפריל). ועידת עורכי הדין. **הארץ**, 2. <https://katr.net/a8c46e>

רון-אל, י' (2010). על הסנגוריה הפוליטית, ועל סנגוריה פוליטית בעל כורחה: נספח לרשימותיהם של איתי הרמלין ושל סמדר בן-נתן. בתוך ד' הקר ונ' זיו (עורכות), **האם המשפט חשוב?** (עמ' 561–568). אוניברסיטת תל-אביב.

שילה, מ' (2020). **נשים בונות אומה: הפרופסיונליות העבריות, 1918–1948**. כרמל.

שכנים, שכונות, שכונתיות: החיים העירוניים בפלשתינה-א"י המנדטורית / אליה אתקין

מאגנס, 2025. 403 עמודים

סוקרת: ליאת טאוב⁷

בספרה **שכנים, שכונות, שכונתיות: החיים העירוניים בפלשתינה-א"י המנדטורית** מציבה אליה אתקין את השכונה העירונית כיחידה אנליטית מרכזית להבנת התהוותה של החברה העירונית היהודית בתקופת המנדט. הספר, שמבוסס על עבודת הדוקטורט של המחברת, בוחן את האופן שבו המרחב השכונתי – כמרחב פיזי, חברתי ופוליטי – עיצב דפוסים של שכונות, קהילתיות, אזרחות מקומית ויחסי כוח, וכיצד חיי היום-יום בשכונות שימשו זירה שהתלכדו בה תהליכים לאומיים, מעמדיים ומגדריים.

אתקין ממקמת את מחקרה במגמת המחקר המכונה "המפנה המרחבי", הרואה במרחב גורם פעיל בעיצוב תהליכים חברתיים, ולא רק רקע ניטרלי להתרחשותם. מתוך נקודת מוצא זו, השכונה משמשת עבורה עדשה פרשנית שדרכה היא ניגשת אל המקורות ההיסטוריים, משרטטת את תהליכי התהוותה של החברה העירונית בארץ ישראל המנדטורית, ומראה את האופן שבו מאפייני המרחב והשימושים בו עיצבו סולידריות מעמדית, יחסי שכונות, עימותים לאומיים ופוליטיקה של פטרונות ממסדית.

⁷ דוקטורנטית, אוניברסיטת חיפה, החוג להיסטוריה של עם ישראל. עוסקת במחקר על שוק העבודה בתקופת המנדט

עיסוק בעבר עירוני קרוב בזמן ובמרחב מציב אתגר מתודולוגי מוכר: העבר, כמאמר הציטוט הידוע, הוא אכן ארץ זרה, ושם עושים דברים אחרת (7, p. Hartley, 1997),⁸ אך במחקר העבר הקרוב מתעוררת תחושה לימנילית שבה הזר והמוכר מתקיימים בד בבד. במרחב כזה קל להיסטוריונית להתפתות להאמין שהיא מבינה את השפה, מזהה את הטיפוסים וחולקת עימם את אותה מנטליות. אחת החוזקות הראשונות שהתבלטו בקריאת הספר היא מודעותה של אתקין למלכודת האנכרוניזם, והימנעותה מקריאת העבר דרך משקפי ההווה. כך, למשל, בדיוניה ביחסים המורכבים בין ערבים ליהודים בשכונות עירוניות בתקופת המנדט היא מנמנת מלהשליך עליהם תפיסות שנוצרו לאחר 1948, ומאפשרת לקוראיה להתבונן במאורעות העבר כפי שהם נחשפים מן המקורות, בלי לכבול אותם בהכרח למטען לאומי עכשווי.

זהירות מתודולוגית זו קשורה גם לשאלה רחבה יותר: אמינות הסיפור ההיסטורי. אפשר לדמות כתיבה היסטורית למעשה אריגה מפיסות חוטים וסיבים בודדים, שיש לשזור אותם בתבונה ובו בזמן להותיר את ה"חורים בעלילה" גלויים לעין. דווקא חשיפת המרווחים, לצד הצעת קצות חוט והסברים אפשריים, הן תנאי ליצירת האמון של הקוראים. אם המקורות הראשוניים הם חוטי הערב באריג, את חוטי השתי יוצרת המסגרת התאורטית. לבסוף, החיבור בין פריטי המידע והצעת פרשנות מתקבלת על הדעת יעניקו לאריג את משמעותו. אתקין עושה שימוש מודע ושקוף בכל הכלים הללו וטווה סיפור היסטורי עשיר, קוהרנטי ומעורר אמון.

הספר מחולק לשלושה שערים, המובילים את הקוראים מן ההקשר ההיסטורי הרחב אל חיי השכונה, ומשם אל התנסויות חברתיות שעוצבו על ידי המרחב ובה בעת עיצבו אותו. השער הראשון מציע רקע היסטורי להקמת שכונות עירוניות בתקופת המנדט, מתאר את מגוון הדגמים השכונתיים שהתפתחו, ואת המוסדות שפעלו בהן וניהלו את חייהן. השער השני, שהוא לב עבודת המחקר של אתקין, מוקדש לתהליך ההקמה וההתבססות של שלוש שכונות שוליים עירוניות ולחיי היום-יום שהתפתחו בהן: בת גלים בחיפה, בית וגן בירושלים, ושכונת התקווה בתל-אביב. בשער השלישי בוחנת אתקין את מערכות היחסים בין תושבי השכונה, בינם ובין המרחב הפיזי, ובינם ובין מוסדות שכונתיים וחוץ-שכונתיים כתופעות חברתיות עירוניות מובחנות.

⁸ "The past is a foreign country: they do things differently there"

הבחירה בשלוש השכונות שעומדות במרכז הספר מעוררת תהייה – למה דווקא הן ולא אחרות? אתקין מצהירה בגלוי שאינה מתיימרת לשרטט תמונה היסטורית מקיפה של כלל השכונות העירוניות בתקופת המנדט, וההתמקדות המודעת בשכונות פריריאליות, שהוקמו על ידי קבוצות שפעלו בשוליים של מרכזי הכוח הלאומיים, משרתת את מטרתה (עמ' 23–24), ועל כך, מיי.ד. חשוב, אם כן, לקרוא את הספר במידה של זהירות. אף שהפריזמה המחקרית שמציעה אתקין היא מרתקת ויכולה להניב תובנות שחורגות מגבולות מקרי המבחן, יש לזכור שמאפייניהן הייחודיים של השכונות הללו עשויים להגביל את היקפן של המסקנות באשר לשכונתיות הארץ-ישראלית בכללותה.

מהו אפוא היתרון בבחירת שכונות שהוקמו בשולי המרחב העירוני? בידודן היחסי של השכונות מאפשר לאתקין לבחון אותן כיחידה הבסיסית שארגנה לא רק את חיי היום-יום של תושביהן, אלא גם את הפוליטיקה המקומית שהתפתחה בהן – פוליטיקה של אזרחות שכונתית שעודדה מעורבות ואקטיביזם מקומי. אתקין מיטיבה להציג את התהליכים השכונתיים הללו בתוך ההקשר הרחב שבו התגבשו שכונות יהודיות בתקופת המנדט: חברה עירונית בהתהוות בעלת צביון לאומי-ציוני, ריבוי מהגרים ממקומות שונים, וריבוד מעמדי. השילוב בין דפוסי המגורים בשכונה, מעמדם הכלכלי של תושביה והתלות שלהם ברשתות תמיכה מקומיות וארציות ובין שייכותם לפרויקט הציוני הוליד צורה ייחודית של שכונתיות – זוהי השכונתיות הארץ-ישראלית. הזיקות הללו – בין "המקום הקטן" ובין "המקום הגדול", בין הפוליטיקה השכונתית ובין הפוליטיקה הלאומית, בין "שכנים אינטימיים"⁹ ובין מנגנוני ההסתדרות, בין היום-יום ובין הפרויקט הלאומי הגדול, בין הלאומיות ובין ההיגיון הקולוניאלי – הן שהניחו את היסודות לתרבות העירונית בארץ ישראל.

אחד החלקים המעניינים ביותר במחקר של אתקין הוא האופן שבו היא בוחנת את יחסי הגומלין בין יהודים לערבים, בין יהודים לבריטים ובין קבוצות עדתיות יהודיות דרך הפריזמה של חיי היום-יום בשכונות. אף שהרכב האוכלוסייה בשכונות שנחקרו משקף הבחנות לאומיות, דתיות ומעמדיות, הרי בתוכן נרקם מארג של יחסים שלא התיישב לגמרי עם ההפרדות הללו. באמצעות סקירה של מקומות בילוי (כמו בית קולנוע וחוף הים), יחסי מסחר (כמו מוכרי ירקות ומתווכי קרקעות), יחסי עבודה (כמו העסקה של עובדי בניין ועוזרות בית), ניהול תשתיות (כמו הספקת מים וניקוז מי גשם) ושירותים שכונתיים (כמו פינוי

⁹ שכונות אינטימיות, כפי שהיא מוגדרת בספר, היא דפוס "מגורים משותפים של כמה משפחות או משפחה ודיירי משנה באותה יחידת מגורים", שהיה אופייני בחיים העירוניים בתקופת המנדט (עמ' 23).

זבל וסלילת דרכים), משרטטת אתקין תמונה מורכבת של מגעים חוצי גבולות קבוצתיים. הקשרים החברתיים-כלכליים ויחסי התלות שהתפתחו הובילו לשיתופי פעולה ולחיכוכים. קשרים אלה חושפים מציאות שאינה מתיישבת בהכרח עם גבולות הנרטיב הלאומי (ראו למשל בעמ' 165–166, 216).

שלושה מושגי מפתח מלווים את הספר לכל אורכו. הם מופיעים כבר בכותרת הספר – שכנים, שכונות ושכונתיות – ומשמשים את אתקין לבחינת הזיקות בין יחידים וקבוצות ובין המרחב שהם פועלים בו. השכונה העירונית כטריטוריה בעלת גבולות, השכנים כתושבים שחיים ברמת סמיכות גבוהה, והשכונתיות כמצב קרבה החורג ממערכות יחסים בין-אישיות ומעצב את אופי היחסים, הם הכלים הפרשניים שבאמצעותם המחברת קושרת בין הגורמים הפיזיים, החברתיים, הכלכליים והפוליטיים.

בתוך כך מעניקה אתקין מקום חשוב גם לממד המגדרי של החיים השכונתיים, ובכך מצטרפת למסורת מחקר הבוחנת את הקשר בין מרחב למגדר. הטענה ולפיה חלוקת התפקידים המגדרית במרחב הביתי ובמרחב הציבורי בארץ ישראל השפיעה על עיצוב המרחב הפיזי ועל השימושים שנעשו בו אינה חדשה, והיא כבר הופיעה במחקרים שהראו את האופן שבו המרחב הפיזי משעתק ומעצב יחסי כוח מגדריים (ראו למשל: חכם, 2020; טנא, 2010). חידושה של אתקין נעוץ באופן שבו היא קושרת בין חלוקת התפקידים המגדרית ובין התהוות השכונתיות הארץ-ישראלית. באמצעות הצבתן של נשים כגורמים בעלי סוכנות (agency) משמעותית בתחומי השכונה, המנוצלת ליצירת רשתות חברתיות, תמיכה הדדית ואקטיביזם חברתי, אתקין משתמשת במגדר ככלי ניתוח להבנת תהליכים של התפתחות חברתית. גם במרחב הביתי, בתוך מערכת היחסים שהיא מכנה "שכנות אינטימית", נשים היו גורם מרכזי בעיצוב יחסי הגומלין בין דיירי הבית ובהשתתת נורמות חברתיות.

במהלך הקריאה בספר, קשה לקוראת שלא להשוות בין השכונות ודפוסי השכונתיות מתקופת המנדט ובין המציאות העירונית בישראל של ימינו. עולות ובאות מחשבות על הדרכים שבהן חוסר תכנון, פיקוח לקוי, הזנחת תשתיות חיוניות והדרה אתנית, לאומית, מגדרית ומעמדית ממשיכים לעצב את תחושת הביטחון, השייכות והניכור של התושבים העירוניים, את הפערים המעמדיים ואף את הקיטוב הפוליטי. אם יש לקח מרכזי שעולה מעבודתה של אתקין בנוגע לימינו אנו, הרי הוא הצורך לשלב בין המערכות הפורמליות העכשוויות של תכנון עירוני וביטחון סוציאלי ובין רשתות תמיכה קהילתיות שיש בהן מידה של אינטימיות. בלי הרכיב של הקרבה והשייכות המקומית, נדמה שנתקשה לבסס תחושה ממשית של רווחה במרחב העירוני.

מקורות

חכם, מ' (2020). *הבית שבבית: שיח דומסטי והמצאת האשכנזיות המודרנית 1920–1970*. גמא.
טנא, ע' (2010). *הבתים הלבנים ימלאו: חיי יומיום בדירות תל אביב 1924–1948*. הקיבוץ המאוחד.
Hartley, L. P. (1997). *The go-between*. Penguin Books.

השלטון המקומי בישראל: מבט רב-תחומי / יגיל לוי ורון בן-אריה (עורכים) למדא, 2025. 734 עמודים

סוקרת: חן שרוני¹⁰

אירועי השנים האחרונות, בישראל ובעולם, המחישו את מקומו וחשיבותו של השלטון המקומי: ראינו זאת בצורה ברורה בתקופת הקורונה, כאשר רשויות מקומיות הציגו פתרונות ויישום מדיניות בפועל עבור תושביהן. ראינו זאת ב-7 באוקטובר 2023 וגם בעת המתקפה האיראנית, אז התגלו הבדלים בין תגובותיהן ואופן טיפולן של הרשויות המקומיות השונות. גישות שעולות בתחום המדיניות הציבורית, דוגמת הניהול הציבורי החדש, ניהול הערך הציבורי ומשילות משולבת, כולן מביאות למעשה לביזור ולהעברת סמכויות ואחריות לשלטון המקומי (Beeri & Yuval, 2015). לאור מגמות אלה, סוגיות הקשורות לשלטון המקומי תופסות מקום מרכזי יותר בלימודי מינהל ומדיניות ציבורית.

¹⁰ דוקטור, המחלקה למינהל ומדיניות ציבורית, המכללה האקדמית ספיר; המחלקה לעבודה סוציאלית והמחלקה לניהול, המרכז האקדמי הרב-תחומי ירושלים; המחלקה לניהול ומדיניות ציבורית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. מחקרה עוסקים במדיניות רוחה ובהפרטה במגזר הציבורי; מלמדת קורס בנושא משילות מקומית.

השלטון המקומי בישראל: מבט רב-תחומי הוא למעשה גרסה מחודשת של הספר הקודם בנושא השלטון המקומי, שיצא בשנת 2014 (לוי ושריג, 2014), וכולל עדכונים וכמה נושאים חדשים. זהו ספר לימוד, ומטרתו להציג את סוגיות היסוד בשלטון המקומי בישראל מהיבטים שונים: כלכלי, משפטי, גיאוגרפי, חברתי ועוד. הספר שואף לשלב מושגי יסוד תאורטיים בתחום השלטון המקומי עם יישום למקרי בוחן וסקירה של הנעשה בתחום זה בישראל. וכך מתארים העורכים את מטרתו:

הספר שלפנינו מציג את מושגי היסוד הכלליים בתחום במטרה להקנות הבנה רחבה של השלטון המקומי במציאות הישראלית [...] פרקי הספר מציינים תמונה רחבה של השלטון המקומי בישראל, של עקרונותיו המבניים והתמורות שחלו בו מאז ראשית עיצובו, בעיקר בתקופת המנדט הבריטי, ועד לעשור השלישי של שנות האלפיים. התמונה העולה מהפרקים היא מורכבת, ומציגה מתחים שונים המאפיינים את השלטון המקומי בישראל: בין ריכוזיות גבוהה לבין ביזוריות מתגברת, בין מוסדיות רשמית לבין הזדמנויות לפעולה לא רשמית, בין זהויות מקומיות מובחנות לבין חשיבה אזרית ושיתוף פעולה ועוד (עמ' 21).

הספר הקודם בנושא יצא בשנת 2014, כך שהעדכון היה נדרש בהחלט. רוב הפרקים בספר הנוכחי דומים במבנה לפרקי הספר הקודם; חלקם מכילים עדכונים חשובים, לאור שינויים ואירועים שהתרחשו בשנים אלה. אולם בסך הכל, תוספת הנושאים החדשים בספר היא מוגבלת. למעשה, הפרק היחיד שנוסף הוא הפרק בנושא מדיניות רווחה בשלטון המקומי. לעומת זאת, שלושה פרקים מהספר הקודם הושמטו: השלטון המקומי במרחב הכפרי בישראל, העיר כתופעה סוציולוגית, ועיור וגלובליזציה. המרחב הכפרי הוא נושא חשוב בהקשר הישראלי, וחבל שאינו זוכה להתייחסות בספר זה. בפרקים התאורטיים, דוגמת הפרק הראשון המציג מושגי יסוד, התוכן כמעט זהה לספר הקודם. לעומת זאת, בפרקים יישומיים יותר – דוגמת הפרקים הדנים ברפורמות, בתכנון ובנייה ובמדיניות מרחבית – נוספו תוספות חשובות מהשנים האחרונות, ובהן התגובות למחאת הדיור ב-2011, מחיר למשתכן והסכמי גג.

הספר בנוי כקורס: הפרק הראשון הוא מבוא ומושגי יסוד, וגם הפרקים הבאים תואמים לשיעורים בקורס שלטון מקומי. זהו מבנה נוח עבור מרצים הרוצים להשתמש בספר כבסיס להוראה. נוסף על כך, הספר כתוב היטב וקריא. למרות אורכו והטווח הרחב של הנושאים שהוא עוסק בהם, הוא מעניין והקריאה בו שוטפת. מנגד, בחלק מהפרקים חסר מעט יישום לישראל, והם נשארים תאורטיים. זאת ועוד, חסר סידור מובהק של הספר כספר לימוד –

הצגה נפרדת של מושגים ותיבות המבליטות מושגי מפתח. הפרקים מעטים יחסית, וכל אחד מהם ארוך מאוד, כך שכל פרק מקיף נושאים רבים. ייתכן שהיתה עדיפה חלוקה לפרקים קצרים יותר ורבים יותר. בין חלק מהפרקים אף יש לעיתים חפיפה.

הספר מציג את השלטון המקומי כזירה מרכזית בעיצוב המדיניות החברתית בישראל. במיוחד בולט הפרק בנושא מדיניות רווחה מקומית, הממלא פער חשוב בספרות הקיימת. מעבר לכך שנושא זה נזנח הרבה פעמים בדיון על שלטון מקומי, גם במסגרת הספרות על מדיניות רווחה חסר עיסוק ברמת השלטון המקומי. כלומר הפרק ממלא פער שקיים בספרות משני הכיוונים. יתרה מזאת, פרק זה הוא הרלוונטי והמעניין ביותר עבור קוראי כתב העת **ביטחון סוציאלי**, וגם מי שמלמד מדיניות חברתית יכול להיעזר בפרק זה. כפי שנאמר בסיכום הפרק:

למרות המבנה הריכוזי הרשמי של מערכת הרווחה בישראל וחלוקת העוצמה בין השלטון המרכזי לבין השלטון המקומי, בפועל מערכת זו מבוזרת במידה רבה. רבים מהגורמים המספקים שירותי רווחה אינם ממשלתיים, אלא ארגונים הפועלים למטרות רווח או ארגוני החברה האזרחית [...] אולם הרשויות המקומיות הן מקור חשוב לתקצוב פעולות רווחה בתחומן (עמ' 398–399).

הפרק מתמקד בנושאים רלוונטיים למדיניות חברתית, ובהם מיקור חוץ, אי-שוויון, תפקידם של העובדים הסוציאליים ופרקטיקת מדיניות. גם הפרקים העוסקים במדיניות מרחבית ובתכנון ובנייה מדגישים את השפעותיה של המדיניות על נושאים חברתיים מרכזיים, ובמיוחד משבר הדיור והתגובות אליו, כמו מחיר למשתכן והסכמי גג. הפרק על פוליטיקה עירונית רלוונטי גם לסוגיית המדיניות החברתית מכיוון שהוא דן במערכת היחסים בין כוחות שונים בעיר – כלכליים, חברתיים וקבוצות כוח. מעניינת ההתייחסות לשינוי שחל במהלך השנים בערכים במדיניות המרחבית: לאומי, כלכלי, חברתי וסביבתי.

פרק 1 עוסק במושגי יסוד כמו ביזור וריכוז, פדרליזם ואוניטרזם. הפרק מתחיל בהצגה של המושגים והתאוריות, וממשיך בדוגמאות מישראל וממדינות אחרות. פרק 2 מתמקד ביחסי שלטון מרכזי-שלטון מקומי. החלק של סקירת ההתפתחות ההיסטורית מעניין. פרק 3 דן בהיבטים משפטיים של השלטון המקומי. פרק 4 מוקדש לניהול השלטון המקומי. חלקו עוסק בהיבטים טכניים דוגמת תפקידים בעירייה, וחלקו עוסק במגמות מודרניות בשלטון המקומי ובסוגיות דוגמת הפרטה ושיתוף ציבור, שחיתות, והגבול בין פוליטיקה למינהל.

פרק 5 עניינו כלכלת השלטון המקומי. הוא מתחיל בנושאים כלליים, דוגמת תחרות בין ערים והניהול הציבורי החדש, וממשיך בנושאים כלכליים "קלאסיים", דוגמת הכנסות והוצאות העירייה, ניצול הקרקע וסגייט הדיור, ופערים בין רשויות מקומיות. פרק 6 עוסק במדיניות רווחה בשלטון המקומי. כאמור, לדעתי הוא הפרק החשוב והמחדש ביותר בספר – גם משום שלא היה עיסוק בנושא זה בספר שיצא ב-2014, וגם משום הרלוונטיות שלו לעוסקים במדיניות חברתית.

פרק 7 מתמקד ברשויות מקומיות ערביות, ומציג בין השאר את הניסיון – שכשל – לאיחוד רשויות ערביות שונות. פרק 8 דן במודלים שונים של פוליטיקה עירונית, ובהתפתחות מערכת היחסים בין הכוחות השונים בעיר: כלכליים, חברתיים וקבוצות כוח. השאלה המרכזית בפרק זה היא מי שולט בשלטון המקומי. פרק 9 עוסק במדיניות מרחבית, ומעניינים בו במיוחד החידושים של השנים האחרונות: משבר הדיור, מחיר למשתכן והסכמי גג. פרק 10 עוסק בתכנון עירוני, ומראה הקבלה בין מגמות כלכליות חברתיות לבין אופן תכנון הערים. פרק 11 מוקדש לרפורמות בשלטון המקומי, וכולל עדכונים חשובים על רפורמות בשנים האחרונות.

לסיכום, הספר עוסק בנושא חשוב ורלוונטי. חשוב גם העדכון שנעשה לספר לאור הזמן הרב שעבר מאז הספר הקודם בנושא. הוא גם כתוב בצורה מצינית וקריאה. זה ספר שמרצים, סטודנטים וגם מקבלי החלטות בשלטון המקומי יוכלו להשתמש בו וללמוד ממנו.

מקורות

לוי, י' ושריג, א' (עורכים) (2014). **השלטון המקומי בין המדינה, הקהילה וכלכלת השוק**. האוניברסיטה הפתוחה.

Beri, I., & Yuval, F. (2015). New localism and neutralizing local government: Has anyone bothered asking the public for its opinion? *Journal of Public Administration Research and Theory*, 25(2), 623–653. <https://doi.org/10.1093/jopart/mut031>

גוף משלך: רפואה, מין ומגדר – אסופת מאמרים / יעל השילוני-דולב ושרון אורשלימי (עורכות)

למדא, 2025. 628 עמודים

סוקרת: טלי-נוי הינדי¹¹

מושגי המין והמגדר וטיב יחסיהם עם מקצועות הבריאות והרפואה נמצאים בהתפתחות מתמדת ויוצרים תת-תחום חדש – "רפואה מגדרית", שהוא בעיקרו מושג קליני. מטרתה המוצהרת של הרפואה המגדרית היא "לחקור הבדלים בבריאות וחולי בקרב נשים וגברים, החל במניעה וביטוי קליני של מחלות, עבור דרך אבחנה, תגובה לטיפול וצפי רפואי, וכלה בהשפעות פסיכו-חברתיות ובקשר של המטופלות והמטופלים עם מערכת הבריאות" (שי וליסנר, 2025, עמ' 87). נקודת המבט בקריאת הספר לוותה בפרספקטיבה הניאו-מוסדית פמיניסטית (Feminist Neo-Institutionalism), שמשמעותה התבוננות באופן שבו מוסדות פורמליים ובלתי פורמליים, נורמות ופרקטיקות ארגוניות מעוצבים על ידי יחסי כוח מגדריים, ובהשפעתם על עיצוב מדיניות, יישומה ותוצאותיה עבור נשים וגברים. הגישה מדגישה כי מוסדות אינם ניטרליים מבחינה מגדרית, אלא משעתקים את אי-השוויון המגדרי או מאתגרים אותו, וכי שינוי מדיניות מחייב הבנה של האינטראקציה בין רעיונות פמיניסטיים, שחקנים מוסדיים והקשרים פוליטיים והיסטוריים (Béland, 2019; Mackay et al., 2010).

שפת הכתיבה בספר נגישה, קולחת ופונה לקהל קוראים רחב החורג אל מעבר לקהלי יעד רצויים דוגמת סטודנטים לרפואה, מקצועות הבריאות, אנשי ממשד רפואי וקובעי מדיניות בריאות. הקריאה בספר מאפשרת לקורא להכיר קולות ביקורתיים מגוונים בעוצמתם כלפי התשתית הרעיונית של מדע הרפואה, ובייחוד כלפי נושאים הקשורים בבריאות האישה. הוא מציג בפני הקורא דיאלוג חיוני ויכוח פורה על רפואה מגדרית.

טרם נצלול לסוגיות שהספר מעלה נסקור אותו ממבט-על כוללני. הספר הוא אסופת מאמרים אשר כוללת שישה שערים, ואלה מעבירים את הקורא מסע של הקניית מושגים, היסטוריים ועכשוויים, בתחום של מין ומגדר. החלוקה לשערים מסייעת לקורא לבחור להעמיק בנושאים

¹¹ פוסט-דוקטורנטית בתוכנית ללימודי מגדר, אוניברסיטת בר-אילן, ועמיתה למחקר במחלקה למדיניות ציבורית, אוניברסיטת חיפה. חוקרת מוגבלויות בבירה במחלקה למחקר והערכה, בית איזי שפירא. חוקרת מדיניות פנסיה והתנהגויות פנסיוניות של נשים מדור ה-Y בפרויקט גרמני-ישראלי משותף NURa, הממומן על ידי קרן ה-DFG בתוכנית ללימודי מגדר, אוניברסיטת בר-אילן

שונים, על פי רצונו. השער הראשון, שכותרתו **האומנם שני המינים?** בונה את התשתית המושגית לקריאה כולה, ובו מוצג תת-התחום רפואה מגדרית באמצעות חיבור בין הדיון התאורטי-פוליטי לפרקטיקה הרפואית. כדי לצלוח את קריאת הספר מומלץ לא לוותר על שער זה; בשער השני, **הפרופסיה הרפואית ויחסי הכוח**, מוצגים ארבעה תחומים ברפואה שהתאפיינו בחשיבה פטריארכלית והם נגועים בפטרונויות כלפי נשים: הגניקולוגיה, המיילדות, קשיים מיניים ובריאות הנפש; השער השלישי, **אמצעי מניעה וזכויות רבייה**, מתמקד בהתפתחות ההיסטורית של אמצעי מניעה לנשים ומעמיד במרכז השיח את השליטה בפריון ובגוף האישה באמצעות התערבויות דתיות, רפואיות ופוליטיות. בשער זה מתקיים גם שיח על תפיסות גזעניות וצמצום ילודה בקרב נשים מוחלשות; השער הרביעי, **על העיוורון: מחלות שקופות, מוגבלות וגיל המעבר**, מתמקד בנקודת מבטן של נשים על מוגבלות ועל היחס של שירותי הבריאות כלפיהן. נרחיב על כך בהמשך הסקירה; השער החמישי, **חוויה נשית, תודעה ופעולה**, עוסק בפער בין הידע האובייקטיבי-רפואי-מדעי לבין ידע של נשים על גופן. חוויות אלה נידונות בהקשר של הפסקות היריון, לידה פיזיולוגית לעומת לידה מדיקלית, ומעורבותן של נשים בעיצוב הבדיקה הגניקולוגית. השער השישי והאחרון, **עם הפנים לעתיד**, מעמיק בפוטנציאל העתידי לשיבוש של הסדר הביו-רפואי לאור טכנולוגיות שונות שנכנסות לעולם הרפואה המגדרית; וכן מעמיק במין, במגדר ובבריאותם של גברים.

תרומתו של הספר והעניין שבו עבור קוראי כתב העת **ביטחון סוציאלי** הם בעובדה שהוא מוציא מהחשכה אל האור (או מעיוורון לפיכחון) סוגיות ברפואה מגדרית שטרם זכו למקומן הראוי בעולם הרפואה, והן בעלות השפעה על קביעת מדיניות בריאות, רווחה וטיפול (care). ההכרה בנושאים כמו דיכאון אחרי לידה, פיברומיאלגיה וגיל המעבר והשיח עליהם הם רק הפתיח להבנת תופעות אלה בקרב נשים. העלאתם למודעות מצביעה גם על הצורך בהמשך מחקר, בהגדרת הצרכים של נשים הסובלות ממחלות קצרות מועד, ממחלות כרוניות וממוגבלויות נראות ושקופות כדי לשפר את בריאותן ואיכות חייהן. בראייה ניאו-ממסדית פמיניסטית, הספר מדגיש כי תפקידה של המדינה לוודא שנשים מקבלות שירותי בריאות נאותים ומעטפת רווחה כוללת. לכך נדרשת חשיבה והקצאת משאבים בראייה מגדרית (Radjabova, 2022). זו אינה קיימת כיום במרבית סוגיות המדיניות שנחשבות "ניטרליות", אך בפועל הן יוצרות פערים מגדריים (Frericks, 2012).

אתמקד בשני מאמרים באסופה שהם לדעתי פורצי דרך מבחינת השיח הציבורי ברפואה מגדרית ובעולם המוגבלות, ורלוונטיים לאנשי מקצועות הרפואה, מקצועות הבריאות, קובעי מדיניות וחוקרי מדיניות.

המאמר הראשון הוא מאמרם של רוט, רביב-כרמי ורוטלר (עמודים 335–362), אשר מביא לקדמת השיח את חוויותיהן של נשים החוות הצטלבות של הפליות (רוטלר, 2018), כנשים בכלל וכנשים עם מוגבלות בפרט. נשים אלה מדווחות שהן צורכות (ולעיתים בוחרות שלא לצורך) שירותי בריאות שאינם מותאמים לצורכיהן ואינם ממוקדים בהם. זאת לצד העובדה שתפיסת המוגבלות השתנתה לאורך השנים, וכיום רווחת ההבנה שהמוגבלות נובעת "מיחסי גומלין בין לקויות בריאותיות, חסמים חברתיים וחסמים סביבתיים" (עמ' 337). אף שנקבעה בישראל מדיניות שירותי בריאות וחקיקה נרחבת אין בה תוכנית לאומית מתוקצבת וברורה ליישום המדיניות ולהכללתם של אנשים עם מוגבלות בחברה. המאמר מתאר למשל כיצד נשים עם מוגבלות מופנות פחות לבדיקות סקר לאיתור סרטן השד וסרטן צוואר הרחם; הן מאובחנות בשלבים מאוחרים יותר של המחלה, ולכן שיעור התמותה בקרבן גבוה יותר. המציאות בשטח מתוארת במאמר כהפליה עמוקה כלפי נשים עם מוגבלות, שבאה לידי ביטוי במפגש מורכב בין צוותי רפואה לנשים – למשל מפגש רפואי שבו הצוות אינו פונה כלל לאישה המטופלת אלא למלווה שלה (עמ' 342). דוגמה נוספת היא החוויה של האישה כ"כישלון" רפואי וככזו שמעכבת את הצוות הרפואי בשל קשיים שנובעים ממוגבלותה. החסמים של המערכת מתוארים בהרחבה: היעדר הנגשה של המתקנים עבור נשים עם מוגבלות, היעדר הנגשה של ציוד רפואי, וכן אבחון וטיפול שאינם מוכוונים מגדר.

את המאמר השני הבולט בחשיבותו כתבו השילוני-דולב ורימון-צרפתי (עמ' 537–560), והוא מעביר את השיח על רפואה מגדרית אל הממד הביו-פוליטי. בממד זה עוסקים בהשפעות החברתיות והפוליטיות של פרקטיקות ביו-רפואיות ובאופן שבו אמצעים טכנו-מדעיים שולטים יותר ויותר בחיינו. הטיעון המרכזי במאמר הוא שהתפתחויות טכנולוגיות חדשות בעולם הרפואה המגדרית, ובעיקרן טכנולוגיות שמשנות את עתיד הפרייון והרבייה, משבשות ומרחיבות מושגים מוכרים כמו היריון, לידה, הורות ומשפחה. מושגים אלה אינם מובנים עוד מאליהם, ובכך מתקיים פוטנציאל לשינוי הסדר הביו-פוליטי הקיים. המשפחה היא גורם בעל משקל רב בתוך מבנה מדינת הרווחה הים-תיכונית-ישראלית (Gal, 2010), ומתקיימת בו אינטראקציה קבועה בין תפקידי המדינה, המשפחה והשוק. לכך יש לכך השלכות רבות על תפקודם של משקי בית, על תפקידי מגדר ועל מבנה מדינת הרווחה. בתיאור המצב העתידי מודגש כי המושגים הורות ומשפחה ישתנו ויתרחבו מאוד, והשתנותם תעלה שאלות רבות באשר לשיבושים אפשריים במדיניות הטיפול בישראל (care policy), לחלוקת תפקידיים חדשה בין המדינה, השוק והמשפחה; ולמשאבים ולתקציבים שהמדינה תקצה לפיתוח שירותי טיפול בראייה מגדרית חדשה.

לצד תרומתו החשובה של הספר לשיח על רפואה מגדרית, ניכר בו היעדר יחסי של קולות ונקודות מבט נוספות, ובהם חוויותיהן של נשים מזרחיות, פלסטיניות-ישראליות וטראנסיות. כמו כן, קיימת ציפייה מצד הקורא לדיון-על חוצה-מאמרים בפרספקטיבה התרבותית-מעמדית שעולה ממאמרם של שי וליסנר (2025), בשל חשיבותו של הדיון. היעדר זה מצמצם במידת מה את היכולת להבין כיצד יחסי מגדר מצטלבים עם יחסי כוח אתניים, לאומיים, מעמדיים ומגדריים לא-בינאריים במערכת הבריאות, ובכך מגביל את הפוטנציאל הביקורתי של השיח המגדרי המוצע.

מקורות

- רטלר, ר' (2018). אימהות ישראלית וטכנולוגיות פריון בראי זכויותיהן של נשים עם מוגבלות. **ביטחון סוציאלי**, 103, 67–92.
- Béland, D. (2019). Narrative stories, institutional rules, and the politics of pension policy in Canada and the United States. *Policy and Society*, 38(3), 356–372. <https://doi.org/10.1080/14494035.2019.1644071>
- Frericks, P. (2012). Gender-equalising and gender-neutral policies and their pitfalls: A typology of the gender dimensions of social policies. *European Journal of Social Security*, 14(1), 2–20. <https://doi.org/10.1177/138826271201400101>
- Gal, J. (2010). Is there an extended family of Mediterranean welfare states? *Journal of European Social Policy*, 20(4), 283–300. <https://doi.org/10.1177/0958928710374374>
- Mackay, F., Kenny, M., & Chappell, L. (2010). New institutionalism through a gender lens: Towards a feminist institutionalism? *International Political Science Review*, 31(5), 573–588. <https://doi.org/10.1177/0192512110388788>
- Radjabova, A. M. (2022). From gender blindness to gender equality policy. *International Journal of Social Science And Human Research*, 5(3). <https://doi.org/10.47191/ijsshr/v5-i3-08>

המדינה היזמית: להפריך את המיתוסים על המגזר הציבורי לעומת המגזר הפרטי / מריאנה מצוקאטו (עופר דק, תרגום) הקיבוץ המאוחד, 2024. 338 עמודים

סוקרת: ורד עוזיאל¹²

ספרה של מריאנה מצוקאטו, **המדינה היזמית**, משתלב בדיונים מרכזיים במדע המדינה ובכלכלה פוליטית באשר לגבולות ההתערבות של המדינה ולתפקידו של המגזר הציבורי באספקת שירותים ציבוריים בכלל, ובקידום חדשנות בפרט.

כבר מראשיתו של הדיון המודרני על מדינת הרווחה והמדינה הרגולטורית עסקו חוקרים במתח שבין המדינה כמתקנת כשלי שוק לבין המדינה כגורם יוזם ומעצב של תהליכים כלכליים. בהקשר זה, מצוקאטו מערערת על הנרטיב הניאו-ליברלי הרואה במדינה שחקן פסיבי יחסית, וטוענת כי לאורך ההיסטוריה המדינה פעלה כגורם יזמי הנוטל סיכונים, מממן מחקר בסיסי ומכוון מסלולי חדשנות. טענה זו ממקמת את הספר בתוך מסורת מחקר רחבה העוסקת בתפקיד המדינה בעיצוב שווקים, ולא רק בוויסותם (Mazzucato & Penna, 2016; Mazzucato & Ryan-Collins, 2022). בתוך מסגרת תאורטית זו הספר מציע קריאה מחודשת של יחסי מדינה-שוק, ומציב את מעורבות המדינה לא מתוך ביטול הכלכלה החופשית, אלא מתוך הכרה והדגשה של המדינה כגורם חשוב בקידום חדשנות.

באמצעות הפרכת מיתוסים שונים מצוקאטו מבקשת להראות כי המדינה פועלת לא אחת כיזמית מרכזית המעצבת שווקים, נוטלת סיכונים ניכרים בשלבים קריטיים – לעיתים יותר מן המגזר הפרטי ובמקומות שבהם הוא אינו עושה זאת, ומובילה תהליכי חדשנות רדיקליים.

¹² דוקטור, ראש המסלול למינהל ומדיניות ציבורית במרכז הרב-תחומי ירושלים. חוקרת חדשנות במגזר הציבורי, שלטון מקומי ואי-שוויון

"מה תפקידו של המגזר הציבורי בצמיחה כלכלית?" שואלת מצוקאטו בניסיון לפרק את הדימוי השלילי של המדינה בקידום חדשנות. היא מציגה את "קרב השיח" הקיים, המקבע נרטיב באשר לתפיסת תפקיד המדינה כמי שיכולה, במקרה הטוב, לאכוף רגולציה, שכן "ממשלות רק מסייעות לדינאמיות הכלכלית של המגזר הפרטי או במקרה הרע, מוסדותיה המסורבלים והבירוקרטיים רק פוגעים בדינאמיות זו" (עמ' 49–50).

כבר בראשית הספר מוצגת הטענה כי ההיסטוריה של חדשנות טכנולוגית, החל מהאינטרנט ועד טכנולוגיות ליבה בסמרטפון, אינה סיפור של יזמות פרטית בלבד, אלא תוצר של השקעות ציבוריות ארוכות טווח. "כל מה שהופך טלפון לחכם ולא טיפוש פותחו במימון ציבורי... האם הקדמונית של האינטרנט, מערכת הניווט, מסך המגע ואף תולדה של 'סירי' והבינה המלאכותית – כל אלו מומנו בראשית על ידי כספי ציבור" (עמ' 55). לא זו בלבד, מצוקאטו אף טוענת כי המדינה גם מעצבת ביקושים, והיא מדגימה זאת באמצעות מהפכת הרֶכֶב ובתפקיד המדינה לבסס את התנאים המאפשרים התפשטות של חדשנות.

הפרקים הראשונים בספר מציגים את התפיסות הרווחות באשר לתפקידה של המדינה בקידום חדשנות בעיקר מנקודת מבט כלכלית, ואילו בפרקים האחרים עוסקת מצוקאטו בניסיון להפריך מיתוסים גדולים המציגים תפיסה שונה ומשלימה באשר לתפקידה של המדינה כיזמית שבלעדיה כמעט שלא ניתן היה לקדם חדשנות. למשל, פרק 3 מתמקד בתעשיית התרופות, המקדמת חדשנות בעיקר מכספי ציבור, ופרק 4 מבסס את תפקידה של המדינה כיזמית של טכנולוגיות חדשנות. כך גם פרק 5, המביא את המקרה של "אפל" כדוגמה חשובה. לטענתה של מצוקאטו, גם חברות המוכרות לנו כמייצגות את תפיסות השוק החופשי ואת חשיבותו רחוקות לעיתים מלהתבסס על כוחות שוק בלבד, וחלק גדול מהצלחתן תלוי במימון ציבורי.

לאורך הספר מפרקת מצוקאטו מיתוסים נוספים, ובהם המיתוס שלפיו המגזר הפרטי הוא נושא הסיכון המרכזי בחדשנות ולכן זכאי לרוב התשואות. לטענתה, בפועל המדינה מממנת שלבים מוקדמים ומסוכנים של פיתוח טכנולוגי, ואילו הרווחים מופרטים בהמשך. זהו אחד הצירים האנליטיים הבולטים בספר. מכאן עולה ביקורת נורמטיבית על מדיניות ציבורית שאינה מביחה החזר חברתי הולם להשקעות ציבוריות. טענה זו מחברת את הספר לשיח רחב יותר על צדק חלוקתי, מדיניות חדשנות וממשל כלכלי.

מיתוס נוסף נוגע ליעילות ולגמישות: התפיסה הרווחת מציגה את המדינה כבלתי יעילה בהשוואה לשוק הדינמי. מצוקאטו מראה כי במקרים רבים סוכנויות ציבוריות פעלו באופן יזמי, סבלני ואסטרטגי יותר ממשקיעים פרטיים, במיוחד בפרויקטים עתירי אי-ודאות שדרשו אופק השקעה ארוך.

עם זאת, הספר אינו חף מביקורת. יש הטוענים כי מצוקאטו נוטה להדגיש יתר על המידה את תפקידה של המדינה בכוח המניע לחדשנות, ומצמצמת את תרומתה של היזמות הפרטית ואת הדינמיקה התחרותית של השוק. בביקורת נטען כי אין להסיק מכך אוטומטית כי השקעה של ממשלה מייצרת רווח, וכדי לקבוע זאת נדרשת בדיקה שיטתית (Murtinu et al., 2022).

עוד טוענת הביקורת כי מורגשת אצל מצוקאטו הטיית בחירה (sampling on the dependent variable), שכן היא מדגישה בעיקר מקרים מוצלחים של השקעות ממשלתיות כמו תרומת DARPA (Defense Advanced Research Projects Agency) לפיתוח האינטרנט, אך מתעלמת מהשקעות כושלות ויקרות. כן נטען כי היא מייחסת לממשלה כמעט כל התקדמות טכנולוגית שנעזרה במימון ציבורי, ואינה בוחנת באופן מספק את התשואות שהמדינה קיבלה בפועל, כגון הכנסות ממיסים או תרומת השוק הפרטי. בכך, לפי המבקרים, הניתוח מצמצם את תפקיד היזמות הפרטית ומציג תמונה חלקית של יעילות ההשקעה הציבורית (Yencha, 2015).

לצד הביקורת, תרומתו התאורטית של הספר חשובה במיוחד לשדות המחקר של מדיניות ציבורית, חדשנות ויזמות. הוא מציע מסגרת אנליטית חלופית להבנה של תהליכי פיתוח טכנולוגי, ומאתגר תפיסות רווחות בדבר תפקידה של המדינה בעיצוב צמיחה כלכלית. בדומה למקורות אקדמיים שהחיבור מסתמך עליהם, אפשר לומר כי ערכו של הספר אינו רק בהצגת טיעון חדש, אלא ביכולתו לפתוח מחדש דיון תאורטי רחב על יחסי מדינה-שוק, אחריות ציבורית וחדשנות במאה ה-21.

בסיכומו של דבר, **המדינה היזמית** הוא חיבור עיוני בעל השלכות מדיניות מובהקות. הוא אינו מסתפק בתיאור תהליכי חדשנות, אלא מבקש לעצב מחדש את האופן שבו חוקרים וקובעי מדיניות תופסים את תפקידה של המדינה. בכך הספר תורם תרומה חשובה לדיון הביקורתי על כלכלה פוליטית של חדשנות, ומזמין חשיבה מחדשת על עיצוב מדיניות ציבורית בעידן של אי-ודאות טכנולוגית וצמיחה מבוססת ידע.

הספר משריש את חשיבותה של המדינה בקידום חדשנות, בצל יתרונה הייחודי: היכולת להשקיע לטווח ארוך מאוד, ללא דרישה לרווח מיידי. בלא מדינה הלוקחת על עצמה סיכונים ששום משקיע פרטי אינו מוכן לקחת – קשה יהיה לצפות לקידומה של חדשנות רדיקלית. לכן, טוענת מצוקאטו, עלינו להפסיק לראות במדינה נטל, ולהתחיל לראות בה שותפה יזמית. שינוי כזה משפיע לא רק על מדיניות כלכלית, אלא גם על האופן שבו אנו מבינים צדק, צמיחה וחלוקת ערך בחברה.

מקורות

- Mazzucato, M., & Penna, C. C. (2016). Beyond market failures: The market creating and shaping roles of state investment banks. *Journal of Economic Policy Reform*, 19(4), 305–326. <https://doi.org/10.1080/17487870.2016.1216416>
- Mazzucato, M., & Ryan-Collins, J. (2022). Putting value creation back into "public value": From market-fixing to market-shaping. *Journal of Economic Policy Reform*, 25(4), 345–360. <https://doi.org/10.1080/17487870.2022.2053537>
- Murtinu, S., Foss, N. J., & Klein, P. G. (2022). The entrepreneurial state: An ownership competence perspective. In K. Wennberg & C. Sandström (Eds.), *Questioning the entrepreneurial state: Status-quo, pitfalls, and the need for credible innovation policy* (pp. 57–75). International Studies in Entrepreneurship, vol. 53. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-94273-1_4
- Yencha, C. (2015). The entrepreneurial state: Debunking public vs. private sector myths. *Journal of Entrepreneurship and Public Policy*, 4(3), 392–394. <https://doi.org/10.1108/JEPP-04-2014-0017>

עיון ראשון

סוקרת: נוגה פיטובסקי-נוה¹³

לראות, לשמוע, להשפיע: העובדות הסוציאליות כשחקניות מדיניות / עידית וייס-גל וג'וני גל

למדא - האוניברסיטה הפתוחה, 2026. 332 עמודים

בעבר נתפסו עובדות סוציאליות בעיקר כמיישמות מדיניות ציבורית וכמספקות שירות, ואילו בשנים האחרונות מתחולל שינוי עמוק באקדמיה ובשדה, והן נתפסות כשחקניות פעילות בזירה הציבורית ובתהליכי עיצוב מדיניות. שינוי זה יש לזקוף בראש ובראשונה לזכות מחברי הספר, עדי וייס-גל וג'וני גל, אשר כתיבתם תרמה תרומה מרכזית לפיתוח ולהעמקת תחום פרקטיקת המדיניות בעבודה סוציאלית, והובילה להרחבת השיח ולשינויים בפרקטיקה, בהוראה ובהכשרה בעבודה סוציאלית בישראל ובזירה הבין-לאומית. בספר זה הכותבים מסכמים שלושה עשורים של מחקר וכתיבה פורצת דרך בנושא.

לאורך השנים המחברים הרחיבו את התשתית המושגית למעורבות של עובדות סוציאליות בתהליכי עיצוב ושינוי של מדיניות, עד להמשגה מקיפה. זו נפרסת בפני הקורא בספר זה, אשר מציג בששת פרקי את ששת הנתבים למעורבות של עובדים סוציאליים בתהליכי שינוי מדיניות: קביעת מדיניות "מלמטה" במסגרת הבירוקרטיה ברמת הרחוב, פרקטיקת מדיניות ישירה, פעילות דרך איגודים מקצועיים, מעורבות אקדמית, השתתפות פוליטית אזרחית ומילוי תפקידים פוליטיים. כל אחד מהנתבים נבחן לעומק תוך התייחסות לאופני הפעולה, לאסטרטגיות, לגורמים מסבירים, לחסמים ולאתגרים, ולצידם הצעות לסדר יום למחקר, להכשרה ולהדרכה. בכך מציע הספר לא רק מיפוי תאורטי אלא גם כלים פרקטיים לפיתוח השפעה על מדיניות בקרב עובדות סוציאליות. בפרק המסכם המחברים מעלים שאלות עקרוניות ומעוררות מחשבה באשר לזרות המקצועית של העבודה הסוציאלית וליחס בין מיקרו למאקרו, בין פרקטיקה טיפולית לפעולה פוליטית, ובין מחויבות מקצועית לעמדות אידאולוגיות.

¹³ דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן

תרומתו של הספר ניכרת הן ברמה התאורטית הן ברמה היישומית, והוא מהווה אבן דרך בהמשגת זהותן של עובדות סוציאליות כשחקניות מדיניות. מעבר להיותו מקור ידע מרכזי לחוקרים, למרצים ולסטודנטים, הספר מציע גם מסגרת חשיבה וכלים פרקטיים לאנשי מקצוע המבקשים להרחיב את השפעתם מעבר לפרקטיקה הישירה, אל זירות קבלת ההחלטות. לקוראי **ביטחון סוציאלי** הספר מציע תובנות חשובות על האופן שבו ידע מהשדה, ניסיון מקצועי וערכים של צדק חברתי יכולים לתרום לעיצוב מדיניות רווחה אפקטיבית, רגישה ומבוססת יותר. בכך הספר ממצב את העבודה הסוציאלית לא רק כמקצוע מגיב למדיניות, אלא גם ככוח פעיל בעיצובה.

Social workers in political office: A comparative perspective on recruitment, career patterns and social advocacy / **Tobias Kindler, Sigrid Leitner, Eva Maria Löffler, & Klaus Stolz (Eds.)** Policy Press, 2025. 234 pages

אחד הנתבים הישירים וחשובים למעורבות של עובדים סוציאליים בתהליכי שינוי מדיניות הוא השתתפות אזרחית בזירה הפוליטית באמצעות מילוי תפקיד פוליטי. ספר זה מציע בחינה שיטתית, חדשנית ובין-לאומית של ערוץ השפעה זה. הספר נערך על ידי צוות בין-לאומי של חוקרים ואנשי אקדמיה מתחומי העבודה הסוציאלית, המדיניות החברתית ומדעי המדינה, המשלבים מומחיות תאורטית ואמפירית בחקר הקשר בין פרקטיקה מקצועית לבין זירות פוליטיות וציבוריות.

13 פרקי הספר מציעים ניתוח השוואתי רחב-יריעה של מעורבות עובדים סוציאליים בזירה הפוליטית, תוך התבססות על ניתוחים אמפיריים ממדינות שונות, ובהן ישראל, ארצות הברית, בריטניה, גרמניה וקנדה. באמצעות מסגרת מושגית משותפת נבחנים נתיבי הכניסה של עובדים סוציאליים לזירה הפוליטית, מסלולי הקריירה שלהם והאופנים שבהם הם פועלים להשפעה על מדיניות. בד בבד נבחנים גם התנאים המוסדיים, התרבותיים והפוליטיים המעצבים את השתתפותם. הספר משרטט הן קווי דמיון הן הבדלים בין המדינות, לצד פרק מבוא מושגי ופרק מסכם המציע דיון השוואתי.

הספר כולל, בין היתר, פרק ייחודי העוסק בישראל. את הפרק כתבו ג'וני גל, עדית וייס-גל ונועה בינדר-אילת, והוא מצביע על נוכחות מצומצמת יחסית של עובדים סוציאליים בפוליטיקה הארצית. פרק זה מדגיש את הפער בין מחויבותם הערכית של עובדים סוציאליים להשפעה חברתית לבין ייצוגם המוגבל בזירה הפוליטית, ואת החסמים המבניים והמקצועיים המעכבים מעורבות זו. עם זאת, הוא מראה כי גם לנוכחות מצומצמת עשויה להיות תרומה ניכרת לקידום של מדיניות רווחה וצדק חברתי.

הספר נושא תרומה חשובה לקוראי **ביטחון סוציאלי** בכך שהוא מעמיק את ההבנה בדבר היכולת של עובדים סוציאליים להשפיע על עיצוב מדיניות לא רק באמצעות הפרקטיקה המקצועית, אלא גם מתוך עמדות כוח פוליטיות. באמצעות פרספקטיבה השוואתית רחבה הוא מזמין לבחון מחדש את מקומו של המקצוע בזירה הציבורית, ואת התנאים הנדרשים לחיזוק מעורבותו בעיצוב מדיניות חברתית, זכויות ורווחה.

Managing human and artificial knowledge: New horizons in AI-supported knowledge management / Ettore Bolisani, Maayan Nakash, Constantin Bratianu, & Ruxandra Bejinaru (Eds.)

Springer, 2026. 267 pages

ספר זה מציע מסגרת תאורטית ומחקרית עדכנית להבנת תפקידה של הבינה המלאכותית בניהול ידע בעידן הדיגיטלי. הספר ראה אור בהוצאת ספרינגר במסגרת סדרת הספרים בין-לאומית בנושא ניהול ידע ולמידה ארגונית, והוא תוצר של שיתוף פעולה מחקרי רחב-היקף בין חוקרים מ-16 אוניברסיטאות באירופה, בצפון ובדרום אמריקה ובמזרח התיכון. ספר זה התפרסם כחלק מסדרת הספרים *Research in Social Work*, בעריכתם של אנה גופטה (אוניברסיטת לונדון) וג'וני גל (האוניברסיטה העברית בירושלים), ובשיתוף פעולה עם האיגוד האירופי למחקר בעבודה סוציאלית (ESWRA).

הספר נערך על ידי צוות בין-לאומי של חוקרים מובילים מתחומי ניהול הידע, טכנולוגיות מידע, מינהל עסקים ולמידה ארגונית – ובהם גם חוקרת ישראלית, ד"ר מעיין נקש מאוניברסיטת בר-אילן – המשלבים מומחיות אקדמית וניסיון מקצועי בזירה הגלובלית.

הספר כולל תריסר פרקים, ומחולק לשלושה שערים מרכזיים: התהוות הידע המלאכותי, השפעת הבינה המלאכותית על ניהול ידע ותהליכים ארגוניים, ואתגרים וסיכונים. פרקי הספר דנים במפגש המורכב בין "ידע אנושי" ל"ידע מלאכותי", תוך בחינה מחודשת של מושגי יסוד בניהול ידע, הצגת מודלים עדכניים לניהול ידע והמשגות חדשניות. עוד נסקרות ההשפעות שיש לשימוש בבינה מלאכותית על יצירת ידע, שיתופו, למידה ארגונית ותהליכי קבלת החלטות בארגונים, לצד דיון ביקורתי בסוגיות של אמון, הטיות וסיכונים הנלווים לשילוב טכנולוגיות אלו בארגונים.

מעבר לתרומתו התאורטית, הספר מציע זווית יישומית וביקורתית הרלוונטית במיוחד למתעניינים בתחומי הביטחון הסוציאלי והמדיניות החברתית. הוא מאיר את האופן שבו השילוב בין בינה מלאכותית לניהול ידע עשוי להשפיע על תהליכי קבלת החלטות, מיצוי זכויות והנגשת שירותים במערכות רווחה מורכבות, ובוחן את המשמעויות של הסתמכות על ידע מבוסס אלגוריתמים בהקשרים ארגוניים וחברתיים. לצד הפוטנציאל לייעול ולחדשנות הספר מצויף סוגיות של אמון, הטיות, סיכונים ואתיקה – נושאים בעלי חשיבות מכרעת בעיצוב מדיניות חברתית אחראית. בכך הוא מזמין אנשי מקצוע, חוקרים ומקבלי החלטות לחשיבה מחודשת על האיזון בין ידע אנושי למלאכותי ועל תפקידם בעידן של טרנספורמציה טכנולוגית מואצת.